

84(548-64)
C-58

A-PDF Merger DEMO : Purchase from www.A-PDF.com to remove this text.

ОМАР ШАЙЫР

АЙЫРША

Книга должна быть возвращена
не позже указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач

уч-цы 9^а кл класса
средней школы №4
имен. С.М. Кирова
Жаксылукратова
Гулька.
1985-г.
25-11.

1154

~~29447~~
~~17763~~

841(8785-6к)
0-58

ОМ

56578
56579
56580

3 дана

QIINGE ALI'NDI'-2010

(Омар шайырдың таңламалы
шығармалары)

Жыйнаған хәм баспаға таярлаған

Айымкул Пирназаров

Ajiniyaz al'indag'i' NMPI
informatsiyali'q resurs wotavi'

INVENTAR №

56578

«1»

20

11

QIINGE ALI'NDI' 1999

Handwritten signature or initials.

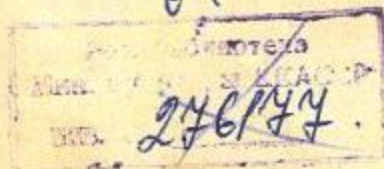
„ҚАРАҚАЛПАҚСТАН“ БАСПАСЫ
НӨКИС—1979

Китап Омар шайырдын 100 жыллык
юбилейине арналып шыгарылып отыр

Художник К. Нәжимов

(С) „Қарақалпақстан“ баспасы, 1979

ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ТАҢ ЖУЛДЫЗЫ

XX ғасырдың басындағы қарақалпақ жазба әдебиятында Омардың творчествосы көрнекли орын иелейді. Ол өзіннен бұрынғы қарақалпақ классик шайырларының демократиялық, прогрессивтік идеяларын дауам еттиріушілердің бири. Омар өз шығармаларында мийнеткеш халықтың мунын мұнлап, жырын жырлады, үстем класс үәкиллеринин зорлық-зомбылықтарын өткір ашкаралады.

Ол жаллаба рабочий хәм рабочий балықшылардын ауыр турмысын реаль сүүретлеуи жағынан айрықша көзге түседі.

Омар шайырдын шығармалары ҳақында баспа сөзде бираз мақалалар дағазаланды. Әсиресе, Н. Дәўқараевтың, Н. Жапаковтың, И. Сағыйтовтың, С. Ахметовтың, Б. Исмайылов хәм т. б. мийнетлерин көрсетиўге болады. Бул мақалаларда шайырдың өзине тән творчестволық өлгешелиги бирқанша анық бериледи¹.

Омар творчествосы басқа да қарақалпақ классик шайырларының творчествосы сыяқлы бирқатар қарақалпақ совет шайырларының шайырлық талантының өсип раўажланыўына қәлипlesiўине белгили дәрежеге өз тәсийрин тийгизе алды. „Қарақалпақ совет әдебия-

¹ Б. Исмайылов. Кунхожанын өмири хәм творчествосы. КМБ, 1961, 128-бет.

ты өз мийрасхоры болған өткендегі қарақалпақ әдебиатында Жийен, Күнхожа, Әжинияз, Өтеш, Омар хәм басқалар сыяклы ири шайырлардың болыуы менен ҳақылы түрде мақтана алады²—деп оған Н. Дәўқараев жоқары баға берген еди.

Омардың творчествосының қарақалпақ совет әдебиатының тийкарын салыушылардың бири Аяпберген шайырдың шайыр болып қәлиплесиўине белгили бир дәрежеде өз тәсийрин³ тийгизгенлигин Н. Жапақов көрсетсе, оның шығармаларындағы тарийхый шынлық ҳаққында тарийхшылардың да⁴ саҳалы пикирлери бар.

Омар шайыр творчествосының тематикасы ҳәр қыйлы. Онда тийкарынан мийнеткеш халық турмысы, ҳаял-қызлар тәғдийри, байлардың, саўдагерлердин халыққа жат ислери хәм оларға шайырдағы жек көриўшилиқ, Ұатанға деген шын муҳаббат сезимлер хәм т. б. ҳәрқыйлы мәселелер сөз етиледі.

Омар шайыр өз шығармалары менен революцияға дейинги қарақалпақ әдебиатына бир қанша жаңалықлар киргизди, оны таза идея хәм тематикалар менен байытты. XIX әсирдин ақыры XX әсирдин басында Әмиўдәрьяның оң тәрәпинде жасаўшы қарақалпақ халқының өмириндеги ең бир әҳмийетли мәселелерге арнап шығармалар дәретти, әдилсизликке, теңсизликке қарсы жазылған шығармалары менен халықтың гүресшеңи болды. Мысалы, болыс сайлаўының әдилсизлигин

² Н. Дәўқараев. Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиаты тарийхының очерклери, ККМБ, Нөкис—1961. 206-бет.

³ Н. Жапақов. Аяпберген Муўсаевтың творчествосы. ККМБ, Нөкис, 1964—8-бет.

⁴ У. Х. Шалекенов. Очерки по истории культуры Советской Каракалпакии (1917—1940 гг) ККГИЗ. 1960, стр. 38

„Гүлим бий“ деген қосығында дурыс көрсете алды. Бунда болыс сайлаўына усынылған Дәўлетназар, Сәйеке, Әбдимурат сыяклы кәўпеки байлардың жексурын ҳәрекетлерин әшкаралап, олардың орнына ақыллы, ер жүрек, шешен, патша хәмелдарларына жалтанлап ис етпейтуғын, халық ғамын ойлаўшы Абылла деген жарлы балықшы жигити халық атынан усынады. Абылла болыс болған жағдайда бийбастақлыққа жол қойылмай, „қазыў“, „белдар“ деп халықтан орынсыз жыйналатуғын параның болмайтуғынлығын шайыр ашық көрсетеди.

Абылла болыс болса Әўез келеалмас,
Белдардан бийесап тенге жыялмас.
Бурынғыдай сирә дәўран сүреалмас,
Абылланы болыс қылық Гүлим бий⁵.

—деп Абылланы болыслыққа сайлаў арқалы нешше жыллар бойы халықты езип киятырған ири феодал бурынғы аталық Ораздың киши баласы Әўез арық ақсақалдың тырнағынан елди жаздырып алыўды Омар алдына максет етип қояды. Бул ушын шайыр Гүлим бийден жәрдем сорады.

Әлбетте, шайырдың заманласлары Аннакул(1860—1927), Құлмурат (1838—1927), Сыдық(1837—1917) шайырлар да сайлаўды арнаўлы тема етип алып, оның мийнеткеш халықты аяўсыз езиўдин жана бир басқышы екенлигин көрсетип шығармалар дәреткен. Бирақ, Омар Аннакул, Құлмурат, Сыдық шайырларға қара-

⁵ Бул куплет автордың 1968-жылы халық аўзынан жазып алған қолжазбасынан, Р—166 инв. №88731, 77-бет, Әўезов Сыдықтың информациясы.

ганда сайлау мәселесіндегі класслық гүресті терең ашып көрсетті хәм болыслыққа мийнеткеш халық ұакилин принципіал түрде усыныу идеясын биринши болып ортаға койды. Усы жағынан алып караганда оның сайлау мәселесіндегі көтерген идеясы каракалпак әдебиятына енген жаналық.

Феодал—патриархаллық заманда хаял-қызлардың аўыр тәгдийрин жырлау прогрессив шайырлардың баслы ұазыйпаларынын бири еди. Соның ушын да каракалпак прогрессив—демократ шайырларының қай-қайсысының творчествосында да өз халқының хаял-қызларының тәгдийри айқын сәулеленген.

Омар каракалпак хаял-қызларының тәгдийрин сүүретлеген де өзинен бурынғылардың көтерген мәселелерин қайта көтериу менен шекленбестен, оны дәуирине сәйкес тың мәселелер менен толықтырды. Мысалы, „Бийбижан“ қосығында қарсы қудалықтың жексурын сырын каракалпак жазба әдебиятында биринши болып әшкаралайды.

Некемди қыйса да қазы хәм молла,
Берген аманатын алса да алла,
Қарсы қудалыққа бергениң менен
Өтемис жаманға тиймеймен олла⁶

—деп шайырдың героинясы Бийбижан зулымлыққа, әдилсизлікке, феодаллық ширік үріп-әдетке табанлы қарсы турады, өз сүйгенине қосылуға умтылады.

XIX—әсирдегі Каракалпакстанның дин орайы, „Шарапатлы орын“ деп саналған Каракум ийшанның ме-

шит-медиресесіндегі толып атырған ипаслыкты ша-йыр „Бар екен“ қосығында хәртәреплеме көрсетеди.

Қыдырып барсам Каракумның елине,
Әжайып бир максымлары бар екен.
Инсап бермей кәдқудалар пейлине,
Киси ҳақысын көп жегени бар екен.

Берген садақаға кеули толмаған,
Жән-жағасын жалмап-жутып қоймаған.
Қасты екен оның жанлык соймаған,
Аузын ашқан „уралары“ бар екен⁷

деп шайыр Каракум ийшан медиресесіндегі ири уламалардың сырын ашып, оларды халық алдында әшкара етеди.

Улыұма алғанда, Омар халықтың рухый хәм сиясий өмирине тийисли бирканша тын мәселелерди көтерип, жаңа идея хәм актуаль темалар менен каракалпак әдебиятының рауажланыуына тийисли үлесин қосқан шайыр.

Омар—нағыз реалист шайыр.

Егерде биз А. Г. Чернышевскийдин „Өмирди айқын сүүретлеп, көзге елеслетиу деген искусствоның жалпы айрықша белгисиниң бири, искусствоның мәниси де усында“⁸ — деген даналық сөзлерин еске түсирсек, Омардың революцияға дейинги каракалпак әдебиятындағы гиреули орны тағы да айқынырақ анықланады.

Омар өмиринин ең соңғы минутына шекем мийнеткеш халыққа жалынлы поэзиясы менен хызмет

7. Омар. Таңлаулы қосықлар топламы. Нөкис, 1960-жыл, 22—23 бетлер.

8. А. Г. Чернышевский, Эстетическое отношение искусства к действительности. Москва. 1945, стр. 117.

6. Омар. Таңлаулы қосықлар топламы. Нөкис, 1960-жыл, 31-бет.

еткен, халық мәпин өз мәпинен жоқары санаған шайыр.

„Шайыр едің айтқыл Омар сөзинди,
Жумғанша дүньяда екки көзиңни“—

деген қатарларда оның нағыз патриот шайыр екенлігін көреміз.

Омар турмыстың қаншама аұыр зардабын тартса да, өмірден түнілмей жақсылықты бәрқулла алдағы өмірден күтіп, мийнеткешлердин көз жасын көретуғын жақты заманның орнаұын әрман етип хәм оның орнаұына исенип, оны асығыслық пенен күткен прогрессив шайыр.

.....
Жақсылықты шалып тур-ау қулағым,
Жақты заман орнайтуғын түри бар,
Азырақ уақыт сабыр қылын, шырағым“⁹

—деп шайыр таза заманның орнаұын қарсы алыуға қуштарланады. Омар шығармалары басқа да қарақалпақ прогрессив шайырларының шығармалары менен бірқатар әдебиятымыздың қасыл ғәзийнеси, зор байлығы болып есапланады.

Омардың творчествосының әхмийети әсиресе, усы қатарлар авторының „Омар шайырдың өмири хәм творчествосы“ („Қарақалпақстан“ баспасы, 1978) атлы монографиясында теренирек көрсетілген. Сонлықтан да биз бул жумысымызда тилге аз алынып жүрген мәселеге—яғный шайырдың шығармаларының жыйна-

⁹. Автордың 1968-жылы жазып алған қолжазбасы. Р—166 инв № 88731. Әуезов Әбдіғанийдың информациясы. 47-бет.

лыу, баспада жәрияланыу жағдайларына көбірек тоқтауды мақсет еттик.

Омардың шығармалары Октябрь революциясынан бұрын арнаулы түрде жыйналмады, баспада басылмады, илимий көз қарастан үйренілмеді. Соған қарамастан халық арасына кеңнен таралды. Оның шығармалары халық арасына еки түрлі жол менен таралды. Биринши жолы—ауызша ядланып, нама менен араласып тарауы болса, екіншиси қолжазба түрінде, биреуден биреудің көшириуі арқалы таралуы. Соны да айтыу керек Октябрь революциясынан бұрын Омардың қосықтарын үрдис етип көширип жыйнап жүриуши белгили адам болмаған.

Омардың шығармаларын арнаулы түрде жыйнау жумысы совет дәуириде басланды.

1934-жылы 17-августа Москвада СССР жазыушыларының Пүткілсоюзлық биринши съездинде А. М. Горькийдің сөйлеген сөзинде хәрбир халықта бай фольклордың болатуғынлығын, оны жыйнаудың, оннан үйрениудің керек екенлігін айта келип, „Биз өткендегини қаншелли жақсы билсек, хәзирги өзимиз дүзип атырған истиң уллы әхмийетин тағы да аңсат, тағы да терең түрде хәм шадлық пенен түсинемиз“¹⁰ —деуи революцияға дейинги қарақалпақ фольклоры хәм жазба әдебиятының бұрынғыдан да қызғынырақ жыйналуына тийкар болды.

Омардың әдебий мийрасларын 30-жыллары халық арасынан дәслепки жазып алыушылар хәм хәрқыйлы бұрынғы қол жазба қысса кітаптардан көшириушилер Сәдирбай Мәуленов пенен Шәмшет Хожаниязовлар

¹⁰. М. Горький. О литературе. Изд-во „Советский писатель“ Москва, 1955 г. стр 767.

болды. Олар усы жыллары Омардан басқа да революцияға шекемги қарақалпак шайырларының шығармаларын хәм қарақалпак фольклорынан бираз қунлы материаллар жыйнаған. Бул жыйнаушылардын араб графикасында жазылған қол жазбалары еки том болып хәзир Өзбекстан Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илимий кітапханасында Р—98 инв. №1120 хәм Р—23, инв. №1176 номерлери менен сақлаулы. Усы еки қолжазба томлықта Омардың „Не пайда?“, „Гүнайым“, „Қайтаман“, „Ылайықпа?“, „Қызлар“, „Камал“, „Керек емес“, „Сениң“, „Жеткерсин“, „Гүлайым“, „Келгинди“, „Қалбығай“, „Гүлайым“, (екінши варианты), „Берермен“, „Айырша“, „Бар екен“, „Гүлбазар“, „Салийма“, „Гүлбазар“ (екінши варианты), „Жигитке“, „Ләўзе бар екен“, „Қораз“, „Бекпан“ атлы қосықлары бар. Усы қолжазба томлардағы Омардың қосықлар текстлерин биз оригинал сыпатында санаймыз. Буған дәлийлимиз, бириншиден, бул шығармаларының текстлери шайыр қайтыс болғаннан кейин көп кешикпей-ақ оның жасаған жерлеринен, заманласларынан, жакын-жууық, ағайын-тууысқанларынан, бирге хызмет ислескен ағайын, яр-дос жолдасларынан жазып алынған. Екиншиден, бул аталынған қосықлардын бирқаншалары бурынғы қолжазба қысса кітапшалардан көширилген. Р-98 инв. 1120 қолжазба томдағы (501-бетте) Омардың „Камал“ атлы қосығына мынадай түсиник сөз жазылған:

„Бул қосық 1930-жылы Мәўлен улы хәм Хожанияз улы тәрәпинен Тахта көпирдің 8-ауылы бурынғы Крупская қолхозының мүшеси Шарапатдийин мақсымның кітабынан жазылған (Шарапатдийин Зәкир улы)“. Бундай қолжазба қысса кітапшалардағы Омардың қосықлары автордың өз аузынан ямаса өзи тирисинде усы қолжазба кітапшалардын ийелерине естелик иретинде өз қолы менен жазылған болыуы да итимал.

Үшиншиден, усы қолжазба томлардағы Омардың қосықларының қай-қайсысының болмасын хәрбир сөзи күтә орынлы, исенимли, терең мәниде келтирилген, олардың шайырдың өз сөзлери екенлигине гүман қылуға тийкар жоқ.

Сонғы гезлери ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илимий кітапхана фондындағы Р—87 инв. №35482 (а) хәм Р—110 инв. 1154 номерли машинопись топламлардан шайырдың „Перийзағ“, „Бирге жүрсем қызлар билен“, „Қызлар“ атлы қосықлары табылды.

1959-жылы 29 октябрьден 29-ноябрьге шекем Мойнак, Қоңырат районларында илимий командировкала болған С. Абдуллаев шайырдың „Жана (суу“ еки вариантта), „Гүлим бий“, Қазан“, „Аннакул“, „Палымбетке“, „Еллерге“, „Бийлерим барды“, „Бийбигул“, „Серимбетке“, „Қурбан“, „Барып көрерсен келинди“ (үзинди) қосықларын халық аузынан жазып алған. Ол хәзир жоқарыда көрсетилген библиотекамызда №Р—62 шифры менен сақланады. 1960-жылы Артық Каримов тәрәпинен шайырдың „Елдің аманлығын айтшы-ау бизлерге“, „Багдагүл“ қосықларынан үзиндилер жазып алынған, хәзир фондта бар.

1967—1969-жыллар аралығында усы жұмыс авторы шайырдың „Дуғай сәлем, Қурбанбайға“, „Қосшым қапа болма, гелле сау болсын“, „Быйыл мерекелен қалдык яранлар“, „Буннан хәм арман өтип кеттик“, „Елдің аманлығын айтшы-ау бизлерге“ (толық түри) „Белдир“ (үзинди), „Изим жол“ (үзинди) „Теңизбай“, „Омардың Қанды өзектеги бир шайыр менен айтысы“, „Палау“, „Атабай қум“ (үзинди), „Айбийке“, „Гүлим бий“ (толық варианты) „Еки ылақ“ (үзинди) қосықларын халық аузынан жазып алып, ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илимий кітап-

ханасынын қолжазбалар фондына (Р-166 инв. № 88730, 88731, 88732) тапсырды.

Мине, келтирилген мағлұматтарға қарағанда Омар шайырдың бираз қосықтарының халық аўзынан жазып алынғанлығы көринип тур. Бирақ бұған қарап, шайырдың творчествосы толығы менен халық аўзынан жазып алынды деп жуўмақ шығаруға болмайды. Информаторлардың айтыуына қарағанда Омардың „Изим-жол“ атлы поэмасы (Оразымбетов Махамбеттің информациясы, Р-166, инв. 88732, 126-бет), Қаңлы өзектегі Ернияз улы Сейтжан деген шайырлығы бар бір адам менен хат аркалы айтысқан ұзақ айтысы да болған (Қосбергенов Қалимбеттің информациясы, Р-166 инв. 88730, 44-бет). Булардан биз үзіндилер ғана жазып ала алдық. Шайырдың еле халық аўзынан жазып алынбаған буннан баска да бір қанша шығармаларының ағы биіге белгили.

Қулласы, Омардың шығармаларын халық аўзынан жазып алу буннан былай да дауам етип оны толықтыру хәмменін ұазыйпасы болып табылады.

Омар шығармаларының дағазаланыуы 30-жыллардан басланды. 1938-жылы оның „Айтпасам болмас“ қосығы әдебий альманахта, ал „Не пайда?“, „Елим“, „Бар екен“, „Берермен“, „Бийбижан“, „Айырша“, „Бекпан“, „Камал“, „Гулайым“, „Бийбайша“, „Кораз“, „Қайтаман“, „Сениң“, „Гүнайым“, „Көринди“, „Керек емес“ атлы қосықтары 1940-жылы „Қарақалпақ халық творчествосы“ топламында дағазаланды.

1948-жылы шайырдың усы қосықтары толығы менен өз алдына жекке топлам болып, ал 1956-жылы олар „Қарақалпақ поэзиясының антологиясы“ атлы топламда басылды. 1960 жылы Омардың таңлаулы шығармалары екінші ирет өз алдына толықтырылып топлам

етип басып шығарылды. Оған шайырдың 38 қосығы киргизилип барлығы болып 1588 қатар алынған.

Шайырдың бул шығармаларының биразы соңғы жыллары қарақалпақ мектеплериниң 7—9—классларына арналған „Қарақалпақ әдебияты“ оқыу куралларында дағазаланып киятыр. Шығармаларының баспа сөз бетинде жәрияланып турылуы Омарды оқыушыларымыздың ен сүйикли шайырларының бирине айландырды. Бирақ, бир өкинишли жери, шайырдың баспада жәрияланып жүрген шығармалары редакторлаушылар хәм баспаға таярлаушылар тәрәпинен бираз өзгерислерге ушыраған. Хәттеки, бир сөздің өзиниң хәр баспада хәрқыйлы болып өзгертилгенин де көремиз. Мысалы, Омардың „Елим“ қосығы 1940-жылы „Қарақалпақ Халық творчествосы“ топламда дағазаланды. Сондағы „бәне“ деген сөздің өзи шайырдың 1948-жылғы топламында „бенде“ болып, ал 1960-жылғы топламында „бәле“ болып өзгертилип басылған. Бул бир ғана мысал. Сонын ушын да, биз шайырдың жәмийетшиликке бұрыннан таныс шығармаларын өз оригиналы формасында беріуді максет етип, көп ғана текстологиялық жұмыслар жүргиздик.

Шайырдың халық аўзынан жазып алынған қолжазба тексти бар қосықтары не барынша ертеректе жазып алынған тексти менен, қолжазба тексти жойтылған шығармалары баспада биринши жәрияланған тексти менен салыстырылды.

Шайырдың 40-жыллардан бери (1938 жылы бир қосығы ғана жәрияланды) хәрқыйлы баспаларда жәрияланып киятырған қосықтар текстлерин Р-98 инв 1120 хәм Р-23 инв. 1176 қолжазба томлардағы биз оригинал сыпатында есаплайтуғын текстлери менен салыстырғанымызда, усы қолжазба текстлерине жакынырағы „Қарақалпақ халық творчествосы“ атлы топламда ба-

сылған текстлери болды. Бирак, тап усы топламдағы косықлар текстлери менен колжазбадағы текстлери арасында да бирқанша өзгерислердің бар екенлиги анықланды.

Бир ғана „Не пайда?!“ шығармасының баспадағы текстинен жүзге жақын сөзлери хәм қатарлары колжазбадағы оригинал сыпатында саналатуғын текстлерине туўра келмеди хәм мәниси, идеясы, мазмуны жағынан олардан анағурлым төмен болып шықты. Мысалы, колжазбадағы „Қазалыға келген жолдасым мениң“ деген сөзлер күтә дурыс. Өйткени, шайыр бул косықты Қазалыда шығарған. Сонлықтанда бул жерде шайыр Қазалыға өзи менен бирге келген Бердимурат деген жолдасы туўралы айтып отыр. Бердимурат ўақыяның қатнасыўшысы хәм тыңлаўшысы сыпатында косықта сөз болады:

„Бердимурат едиң курдасым мениң,
Өмиримше сыр айтар сырласым мениң,
Қазалыға келген жолдасым мениң,
Бул дуньяға шыкканымнан не пайда?!“.

Ал топламда усы куплеттеги үшінши қатар „Қазалыға кеткен курдасым мениң“ болып өзгертилип, пүткиллей басқа мәниге ийе болып тур: бириншиден, бул шығарма шайырдың өз елинде шығарылып, сөз Қазалыға кеткен бир курдасы туўралы сырттан айтылып турғандай болып көринсе, екіншиден, бир куплеттин ишинде еки ирет „Курдасым“ (I-III-қатарларда) сөзинин қайталанылыўы косықтың мазмунын хәм структурасын бузып тур.

„Жедик бәрхә байдың, молланың мушын“,—деп шайыр жәмийеттеги социаллық теңсизликти өткірлестірип, моллалардың эксплуататор классқа киретуғынын, олардың да байлардан қалыспай адам жумсап,

адам уратуғынлығын ашық көрсеткен болса, топламда „молланың“ сөзинин орнына „дүмпишин“ деген сөз басылып, шайырдың айтажақ ойы пүткиллей бурмаланып, гәптің өткірлиги хәлсиреген. Буған қосымша, „дүмпишин“, „мушын“ сөзлеринин мәниси-кайталанған бир мәнис.

Колжазбадағы „Шайырлар кәлем, дәўетин алса“—деген қатардағы пикир күтә дурыс. Өйткени, кәлем (кәлям) Омар заманында хәзирги бизин ручкамыз орнында қолланылған. Көбинесе оны адамлар қуслардың қатты пәринен ислеп, сыяға басып жазатуғын болған. Қәлем бар жерде сия-дәўеттин де болыўы сөзсиз ели. Сонын ушын да, Омардың „Шайырлар кәлем, дәўетин алса“,—деген косық қатарынан революцияға шекемги карақалпак шайырларының да өз шығармаларын сыя менен қағазға жазып шығаратуғынлығын жаксы түсинемиз.

Ал енди усындай жаксы қатар топламда „Шайырлар кәлемин колына алса“, болып өзгертилип, „дәўет“ деген сөздин орнына „колына“ деген сөз киргизилип шайырдың айтажақ ойы бурмаланған. Бириншиден, бул қатардағы „колына“ сөзи кереги жок, артықмаш. Өйткени, „алса“ сөзинин өзи-ак „колына алса“ сөзлеринин толық мазмуын бере алады.

Екиншиден, топламдағы қатарда „дәўет“ сөзи болмағанлықтан „кәлем“ сөзи ручка сыпатында қолланылмай, сыя дәўетсиз жазылатуғын хәзирги заман кәлемі сыпатында қолланылып тур. Сонын ушын да топламдағы „Шайырлар кәлемин колына алса“ қатары колжазбадағыдай революцияға шекемги карақалпак шайырларының камыс кәлем, яғный сыя менен жазатуғыны жөнинде түсиник бере алмайды. Усындай өзгертилген сөзлер хәм қатарлар аталған топ-

ламдағы тек „Не пайда?!“ қосығында болып қой-
мастан, шайырдың басқа қосықтар текстлерінде де
бар. Усы манда тағы бір айтажағымыз, Р—98 инв.
1120 хәм Р—23 инв. 1176 қолжазба томлардағы ша-
йырдың қосықтар текстлерін қаншама оригинал сы-
пағында есаплаганымыз бенен бул тексттер де ин-
форматорлардан жазып алынғанлықтан бирен—сараң
болса да айырым сөзлердің гүман туўдыратуғынлығы
тәбийй. Сонын ушында бундай сөзлердің вариантла-
рын биз өзимиздің 1967—69-жыллары шайырдың бир-
ге ислескен, көзи тири жора-жолдас, инилеринен жа-
зып алған қосықтар текстлеринен излестирип салыс-
тырдық хәм шайырдың „өз сөзлери-аў“—деген ва-
риантын пайдаландық. Мысалы, усы қолыңыздағы
топلامдағы „Бар екән“ қосығының „саўаты жоқ“,
„Наданлардың“, „Билими жоқ“; „Гүнайым“ қосығы-
ның „наданлык“ деген сөзлери өзимиздің (Р—166 инв.
88730, 88731, 88732) қолжазбамыздан алынды.

Хәмме баспалардағы қосықтар текстлерін Р—98 инв.
1120 хәм Р—23 инв. 1176 қолжазба томлардағы текст-
лери менен салыстырып карағанымызда сөзлери хәм
қатарлары көбирек өзгертилгенлери шайырдың 1960-
жылғы танламалы шығармалары топلامындағы қо-
сықтар текстлери болып шықты.

Тағы да бул топلامда айырым шығармалар дурыс
атамаларға ийе емес, Мысалы, „Бос турған казанын
бизге бермеди“ деген қосық „Казан“ болып атал-
ған.

Хәрқыйлы мазмун хәм идеяға ийе еки қосық бири-
гип, бир қосық болып кеткен жерлери де бар. „Бийбияй-
ша“ қосығының бастағы еки куплети шайырдың басқа
мазмунда жазған, бирақ еле баспада жәрияланбаған
„Бағдагүл“ қосығынан алынған. Булардан басқа да

бул топلامда кемшиликлер көп. Усы жағдай Омар
шайырдың қосықтар топلامын қайта дүзиўди талап
етти.

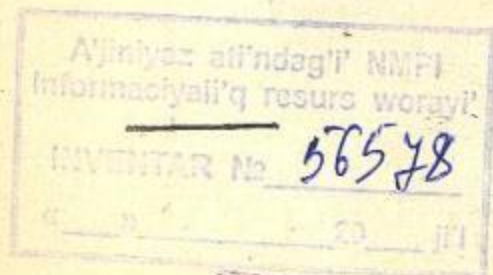
Жуўмақлап айтқанда, шайырдың баспаға усынылып
отырған бул топلامында бурынғы жиберилген кем-
шиликлерди дүзетиў мақсетинде, бириншиден, халық
аўзынан ертеректе жазып алынған хәм баспа сөзде
биринши дағазаланған қосық текстлери тийкар етил-
ди. Екиншиден, топлам соңғы жыллары экспедиция
хәм жекке командировка ўақтында халық арасынан
жазып алынған жаңа қосықтар менен толықтырылды.

Омар шайырдың туўылғанына 100 жыл толыў юби-
лейине байланысly оның шығармаларын халық ара-
сынан жыйнаў хәм дағазалаў пүткил жәмийетшили-
тин исн болып табылады.

Омар шайырдың бул топلامын оның шығармала-
рының толық жыйнағы деп есаплай алмаймыз. Оның
алдағы ўақьтга тағы да жаңа материаллар менен то-
лықтырылыўы даўсыз. Сол ушын көп еандағы китап
оқыўшыларынан бул жумысқа өз үлесин қосыўын
өтивиш етемиз.

Айымқул ПИРНАЗАРОВ.

Филология илимлериниң кандидаты.

НЕ ПАЙДАҢ

Бул дүньяға шыктың, не көрдің Омар,
Нешше жыл Изимге копардың томар,
Жигитшилик етип, тарқамай кумар,
Бул дүньяға шыққаныңнан не пайда?

Ойлан өзин, ата-анан не көрди?
Күн көріп, аўылда қалайша жүрди,
Бай болып Еденбай оған не берди,
Сонша жылғы жүргениңнен не пайда?

Қазалыда жүрдик он сегиз адам,
Күни-түни ислеймиз жумысты мудар,
Бермейди баярым тойдырып тағам,
Жутым табалмасақ—талап не пайда?

Жолға қарап отыр нешше адамлар,
Оларға берерге мен борда не бар,
Қуры зар жылаған суўсыл тил бар,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Жүрдим бес-алты күн шөллерди гезип,
Қысылетте жанымнан гүдерим үзип,
Қарны местей байлардың үйлерин сүзип,
Көзлерим телмирип отыр не пайда?

Бул дүнья өтеди жылап аллага,
Байлар мәни бермей көшти оллага,
Бес жыл жүрдим аббаз шайы тиллага,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Жүрдик он жети күн тағамлар татпай,
Күни-түни ислеп бир қарап жатпай,
Кеўлим тоқтамас буларды айтпай,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бердимурат, Атамурат, Жәримбет,
Күн-түни еттик хәммемиз хызмет,
Қалайда жаснармыз деген бар үмит,
Жаснамасақ сум дүньядан не пайда? ✓

Өлди Мамай, өлең түбин суў алды,
Өлди Мамай сай-сүйеги куўрады,
Меннен бетер Әжимурат жаўрады,
Аўылдан шыққан соң бизге не пайда?

Тәрези қурылды түсип тур мийзан,
Меннен әзиз еди қарағым Нызан,
Он сегиз азамат қайнатпас қазан,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Омар ойлан, өзин қалыңды билгил,
Ырайыңнан қайтқыл, хызметің еткіл,
Болмаса бу маннан бас алып кеткіл,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Қыят ағайыннен Атамурат иним,
Қалай кешер екен бу маннан күним,
Баярыма келди күйинип жиним,
Қолдан келген ис жоқ, енди не пайда?

Сүйеклер куўрады шыжлап күн менен,
Таслар шаптық кара кешки түн менен,
Үн қосысып жылар барма мен менен,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бердимурат, ойлан ҳақтың өзине,
Қулақ салғыл жаратқанның сөзине,
Ерме ладанлардың, баллар изине
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Көтерилер косық айтсам ийегим,
Көп мийнеттен сырқырайды сүйегим,
Табылмады бул дүньядан тилегим,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бул дүньяның кейни ойран ойласаң,
Күни-түни ислеп белиң байласаң,
Шыбын жанды кара кешке қыйнасаң,
Кара пул жоқ өмириңше не пайда?

Сөз айтсам, баярым аўзымды қағар,
Бул қылығы оның кимлерге жағар,
„Тентиреген сасық карақалпақлар“—
Деген атты алған бизге не пайда?

Қурысын бул дүнья, заман тарылды,
Ғәплеттен жүреклеримиз жарылды,
Кешіў-күндіз жұмыс пенен сарылды,
Кула дүзде зарланғаннан не пайда?

“Өлдим әрман менен”—дермен өлгенде,
Үмит болар дәўлет-бахыт келгенде,
Буның парқын карақалпақ билгенде,
Қайғы-хәсирет өткенимнен не пайла?

Бердимурат едиң курдасым мениң,
Өмиримше сыр айтар сырласым мениң,
Казалыға келген жолдасым мениң,
Бул дүньяға шыққаныңнан не пайда?

Қосық айтсам, көзден жасым айланар,
Мийим зеңип күни-түни ойланар,
Көп сайрасам-қызыл тилим байланар.
Зарланған менен мен сорлыға не пайда?

Ойлап енди жаратқанға зар шегип,
Бир аллаға кеше-күндіз көз тигип,
Мынаў жүрисиң ҳәр күни мың шегип,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Шайыр едиң айтқыл, Омар сөзиниңи,
Жумғанша дүньяда екки көзиниңи,
Көп сарғайтпа қайғы менен жүзиниңи,
Көп уўайым еткен менен не пайда?

Усындай болғаннан қурысын өмир,
Қараўытып бизлер болдық ғой көмир,
Бул не деген қорлық, не деген жәбир,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Караспан қапылып түнерип турған,
Заманның гәрдиши бул пәлек урған,
Басқа ақыр заман саўдалар курған,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Хаял алып, сүйген барып улым жоқ,
Жұмыс ислеп олда жүрме-тыным жоқ,
Қалтамда бес жылда кара пулым жоқ,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Барма енди бундайлардың ишине,
Қарамағыл доңызлардың түсине,
Көрмес кайғы шектик байдың есигинде,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Мен жүриппен бир аллаға зар етип,
Кеше-күндиз яратқанға дағ етип,
Жумыс ислеп пулсыз—байды шад етип,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Пәлектің гәрдиши қыйлы қал билен,
Өмирим өгги жүректегі шер билен,
Жексен болдым мынау қара жер билен,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Жолға шапсам, бедеу атым сүринди,
Гоя акыр заман жақын көринди,
Кеулим көп айтпаға енди еринди?
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Дәует-қәлем алып жазбадым сөзни,
„Қәтеси кетти“,—дейіп сөкпенлер бизни,
Сарғайттым дүньяда ғәплетте жүзни,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бердимурат, сен де ҳақтың улысаң,
Қудайдың сүймеген жаман кулысаң,
Сенде мендей зары-гириян болыпсаң,
Омар кумарланған менен не пайда?

Сенде сөз қозғап тур ермек болғандай,
Кейингиге ўәсият сөзлер қалғандай,
Бул дүньяның кейни, мысал жалғандай
Көзиме көринди—дүнья не пайда?

Зарбан болып мынау мениң қалғаным,
Ғумшаланған гүллер едим—солғаным,
Үш қара пул гөрт бес жылда алғаным,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Баярымның көрсем тислери кетик,
Шуғыллыққа шайтан—иблистен жетик,
Аяққа алмадык ақпушта етик.
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Дәулеті барларға бул дүнья қызык,
Күнелтер заманда кайерде бузык,
Ала жипти кесип, атлар сызык,
Қуры курғак тәажиптен не пайда?

Асманыў-зәмиининиң асты қапылып,
Залымларға пулсыз дийхан табылып,
Кеше-күндиз жүрген менен сабылып,
Бизлерге пайда жок, баярға пайда.

Етпеди залымлар кеулимнің хошын,
Жедик бәрхә байдың, молланын мушын,
Көрсетеди бизге қолының күшин,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Шайырлар қәлем, дәуетин алса,
Мениң ҳәсиретимни қағазға салса,
Кейингилер оқып тәжирийбе қылса,
Ар-намысын алмаспа екен қалайда?

Өзим мениң едим атамнан жалғыз,
Атамнан алып ем бирнеше алғыс,
Байдың ҳаялынан алдык биз қарғыс,
Ата-енемнің алғысынан не пайда?

Асманы-зәмийин де қапылған екен,
Бизиң ығбалларға табылған екен.
Қарақалпақ қырық жола шабылған екен,
„Тентиреген“ атты алғаннан не пайда?

Нақыл бар „қоянды қамыс өлтирер“,
Жигитлер, адамды намыс өлтирер,
„Келгинди“ деп ар-намысты келтирер,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Бұл дәртимди хәмме адам биледи,
Ар-намыстан ер жигитлер өледі,
Қара бағырым меннен соны тиледи,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Шайыр Бердимурат, мен де сендеймен,
Қулақ асқыл, жағ елдерде не деймен,
Ең болмаса он сегизди¹ билермен,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Бир алла қаратып дәрья дегишин,
Алды мухмийинлердің еккен егисин,
Еситип жаманлық жүрмиз сөгисин,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Ерисин, дағлардың қары ерисин,
Ерисин, айтқанда бағыры ерисин,
Атамурат сен де сордың бирисен,
Бұл дүньяға шыққаныңнан не пайда?

¹Бұл жерде шайырдың „он сегизди“ деп отырғаны Қазақстанға талап ізлеп бирге барған он сегіз адам П. А.

Анаў күни кеште Қодарға барсам,
Ийбеликте барып қолынан алсам,
Қапталына барып, және қол созсам,
Қолды қақты, аўыз бақты, не пайда?

Жаман екен айралықтың дәртлери,
Қайтсақ қайтер Қоныраттын мәртлери,
Омардың бар еди айтқан сертлери,
Бұл дүньяға шыққаныңнан не пайда?

Нешше күнлер жүрип, көріп сүргинди,
Мен аталдым бұл елатта „келгинди“,
Хаялынан еситип күнде „ширкинди“,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

„Атым, Омар—дедим сөзимнің басын,
Болмады ишерге, ағалар асым,
Кимлер сүртер екен көзимнің жасын,
Бұл дүньяға шыққан менен не пайда?

Омар, сөйле, қайғы етпе, қамықпа,
Қыя шөлде әрман менен жабықпа,
Қыйын болды бизлердей аш-арыққа,
Қуры шырлағаның менен не пайда?

Бұл дүнья қурысын бизди алдалы,
Қуўсам жеткермейди дүнья жалдады,
Ах урсам жетерме, бендениң дады,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Барма несип қосар аға-инилерім?
Бирге жүрген солар менен күнлерім,
Аманба екен мениң аўыл-еллерім,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Келдим нешше күнлер елден бел баглап,
Айралыкта кара багырым даглап,
Ауылға бармак жок, бизлерге шаглап,
Бул дүньяға шыкканымнан не пайда?

“Түкенмес¹” бахытқа болыппан кумар,
Бак болса керекги алмахуу-анар,
Деп шырлайды өлгенинше сорлы Омар,
Бул дүньяға шыкканымнан не пайда?

¹ Түкенмес — таусылмас, ада болмас, -деген мәниде. (Ш.А.)

БЕРЕРМЕН

Адамға мийримсиз — шаккан шаянның,
Таңда бир күн жазаларын берермен.
Зәхәрли касгиян кара жыланның,
Ордаларын бузып ұайран етермен.

Жерин басып алып егин еккеннің,
Жазықсыз гүналап жанды сөккеннің,
Өзиндейдің абырайын төккеннің,
Таңда бир күн өзіне азап берермен.

Кескинсиз, кемалсыз бойы доңғалдай,
Жас аралас қанға колын урғандай,
Өзине жақынға мойын бурғандай,
Суркултайға сур жазасын берермен.

Ғәриплердин мүлкін алып жылатып,
Көз алдымда ийтлерине талатып,
Сау денесин таяк урып қанатып,
Азап бергенлерге азап берермен.

Жетимди жетелеп жумыс еттирип,
Басына урып ақылы-хуұшын кеттирип,

Ыза берип, сүйекке азап жеткерип,
Пақырды қысқанға азап берермен.

Киси жумсап пайдаланып шалқыған,
Майдай жағып сүйеклери балқыған,
Жердің майын шөмиш пенен қалпыған,
Сүтхорларға сонша азап берермен.

Бирини ант ишип екиге сатып,
Аяғын көтерип үйінде жатып,
Харамнан жыйнаған дүньяға батып,
Жүрген залымларға азап берермен.

Өз алдына топалаңдай шаңғытып,
Кесе турсаң куу қаңбақтай қаңғытып,
Басып өтип өзін суұдай шалқытып,
Азап бергенлерге азап берермен.

АЙЫРША

Ау салсам көлине, балық түспейди,
Тамағым аш, шарға бойым өспейди,
Пирман байдай неге бахытым кеспейди,
Ау салған мәканым курған Айырша,

Мен барсам көлиңнің иши былағай
Көлге кетти, такыям менен малакай,
Бир анқылдақ шортан және қылағай,
Он күнде алғаным усы, Айырша.

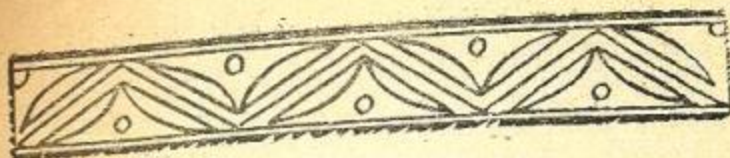
Жығыламан дәрманым жоқ, жаным жоқ,
Балығың болмаса, жерге наным жоқ,
Еки бетим куұарыпты қаным жоқ,
Неге сениң кумын сорды, Айырша.

Бекпанның баллары тамағы ток ғой,
Олардың бизлердей қайғысы жоқ ғой,
Өлер болды аштан қырылып журт ғой,
Айтқанға түсинсең енди Айырша.

Мына пығлың болса бермей балықты,
Қырарсаң жағалап отырған халықты,

Алағат кәресен ашыў-арықты,
Аў салған суўатымның аты Айырша.

Жоқшылықтан ағарды ғой бизин шаш,
Қыс күни қырауда қыппа жалаңаш,
Бала-шағам өлер болды аштан-аш,
Енди өлер болды баллар, Айырша.

БАР ЕКЕН

Қыдырып барсам Қара кумның елине,
Әжайып бір мақсылары бар екен.
Инсап бермей кәтқудалар пейлине,
Киси қақысын көп жегени бар екен.

Мақсымы болса да, молла тәўбесиз,
Молласы болса да жүдә әдепсиз,
Қыз жаўаны билими жоқ хұрметсиз,
Қайы-сахаўатсыз жери бар екен.

Ас толтырып асып шүлен қазанға,
Жабылып жеп қалдырмайды азанға,
Онбаған әдети барды озалда,
Сонындай тәртипсиз иси бар екен.

Садақа бергенди хұрмет етеди,
Бермегенлер босқа шығып кетеди,
Айтқан сөзи сүйегиннен өтеди,
Мийримсиз шайықлар сонда бар екен.

Ра си Иблистей қуры пир екен,
Әзәзүлдин маканының бири екен,
Сырты ақ та, иши толы кир екен,
Сонындайын мақсылары бар екен.

Алтып көрсө алганынша кызгандай,
Биреудин некели ярын бузгандай,
Ядта калмас әжеп иси бар екен.

Мен колымды берсем, қолын бермеди,
Мен сәлемим берсем, сәлем бермеди,
Жумабайдай мен сорлыны көрмеди,
Жумабайдын жуп кошқары бар екен.

„Шөмиштин аласы, тәңир бәлеси“,
Сөз айтқандай кеулинде көп мәддеси,
Шыррайған, тыррайған адам-кәттеси,
Уллы мешит, медресеси бар екен.

Қуры қолын жайып, мойны созылған,
Тәғдийде тәғиріп етип жазылған,
Қызыл көрсө жолдан шығып бузылған,
Сауаты жоқ ахунлары бар екен.

Берген садақаға кеули толмаған,
Жан-жағасын жалмап жутып қоймаған,
Қасты екен оның жанлық соймаған,
Аузын ашқан „уралары“ бар екен.

Ап-ауыр сөз айтса ойыннан кетпес,
Сасық ойларына ақылың жетпес,
Садақа бермесең гүнанды өтпес,
Пайғамбардын „шарияры“ бар екен.

„Батыр болсаң бар күшинди жауда бер,
Тулпар болсаң, туяғыңды тауда бер,
Садақаны, балам, дениң сауда бер“—
Деп отырған алымпазы бар екен.

Дос екенсен қарнын бәрхә тоқ болса,
Қасты екен шубхасы жоқ хак болса,
Оған берер қара пулың жоқ болса,
Сырт көрсетер сыртқандары бар екен.

Қуры алланың атын айтып алдаған,
Қызыл қууқыл тилин халыққа жаллаған,
Өзине жақынды хактай қоллаған,
Қарун киби, қарун байы¹ бар екен.

Адамнан жасырып насыбай атып,
Көпшигин жымпыйтып, жамбаслап жатып,
Биразларды гүнасыздан қаксатып,
Муртын таулап отырғаны бар екен.

Халыққа жақпастай ырымды баслап,
Харамылық жолында кеуилин хошлап,
Екі күн болмай алған хаялын таслап,
Әзәзүлдей шайтанлары бары екен.

Бұл исинин кимге болар саясы.
Отырғаны жин-жыпырдын уясы,
Жайылмағай жұртқа залым қыясы,
Үмитсиз бузықлық иси бар екен.

Тәрийпи соныңдай атқа шыққанның,
Тәрезиге² қарап жолға шыққанның,
Мен де биреу едим ауыз баққанның,
Айтпаслыққа болмас иси бар екен.

¹. Қарун бай—мал жыйнауға кезі тоймаған, ашкөз, ақырында жер жутқан бай.

². Тәрези—жұлдыз.

ГҮНАЙЫМ

Ҳакымды бермедин, кўйдирдин Ораз,
Тўйесилмес барма менин гўнайым,
Берсең де болады пулымды азмаз,
Нәлет Ораз, барма мениң гўнайым?!

Қолы жеткенлердин иси ақыбет,
Еткил беглер азаматқа хызмет,
Бергил бир жаратқан тәниме мәдет,
Неден болды шул заманда гўнайым?!

Ҳәмир етип Көк өзекти бийлерсең,
Ҳалың билмей, шакак урып сөйлерсең,
Ойла ладан, ҳақы бермей не дерсең,
Налет Ораз неден болды гўнайым?!

Маған азап бердин кейниңе қарап,
Душпанларым отыр кўлип насақлап,
Қара пулды қырыққа бөлип усақлап,
Неден болды аты жаман, гўнайым?!

Сөйлеген сөзимни илмей қулаққа,
Қол жетпеди айқасарға жараққа,
Қолың келер илдирерсең даракқа,
Ораз, неден болды мениң гўнайым?!

Бул жерлерде қара бағырым дағлайман,
Налыс етип бир аллаға жылайман,
Арыз етип үш ҳақымды сорайман,
Сорасам бермейсең недур гўнайым?!

Өт „гўнамды“, менин бергил ҳақымды,
Бағлама айыралық етип бағымды,
Кеўлимнен кетир жара-дағымды,
Ҳақымды бер „аға“ өткил, „гўнайым“,

„Сақла деген сыпайынын сыйынан“,
„Гўнаң бар“—деп кессендағы мойнымнан,
Шығыппедим мен қызыңнын қойнынан,
Неден болды Ораз „аға“, гўнайым?

Еткен мениң мийнетимди көрмедин,
Инсап етип дуўры жолға жүрмедин,
Ақыретледин, енбегимди бермедин,
Сорқайнаған недур менин гўнайым?

Гүркирейсең көлде жүрген қабандай,
Негизинде сүйегиниз жамандай,
Оңлы жууап бермединиз ладандай,
Неден болды ойлан, залым, гўнайым?!

Әкең Нияз еди доңыздан семиз,
Сен де сондай болсаң мысалы өгиз,
Жигитлер, оңбаса әзелден негиз,
Неден болды, Әжимурат, гўнайым?

Ораз, халықтан асқан болыпсаң жаман,
Негизги әдетің өзиңе аян
Паный дүнья акыр саған бийпаян,
Залым Ораз, неден болды, гўнайым?!

Бер ҳақымды жылатпағыл мени сен,
Саў болсам аларман ақырында тең,
Не қыламан бүгин барып үйге мен,
Неден болды, Ораз „аға“, гүнайым?

Гүнамды айтсаңшы мойныма қойып,
Арман қарайсаң-аў „аға“ бултыйып,
Қазақы қаптайын турсаң тылтыйып,
Неден болды, Ораз „аға“, гүнайым?

Жолдасымның аты еди Өтемис,
Пул бермесең елимизге кетемиз,
Бес токсан боп түбиңизге жетемиз,
Болмаса гүрт, көмpek неден гүнайым?

Өзин әўели исле дедін исинди,
Ақыры сындырдың, мине тисимди,
Таўыпсан ийт, заңғар алдар кисинди,
Неден болды, қабан, саған гүнайым?!

Мен ғәриппен, жалған сөзди айтпайман,
Айтсам хәргиз лебизимнен қайтпайман,
Енди сениң лебизинди тутпайман,
Неден болды, Ораз, саған гүнайым?

Наданлық пығлыңнан көрмесең қайыр,
Билгир болсаң сөздің мәнисин айыр,
Өлгенше жаманлар бул Омар шайыр,
Себепсиз зулымға недур гүнайым?

Көзимнен ағып тур мәнзилли яшым,
Саўдаларға түсти бул ғәрип басым,
Үйимде ишерге болмады асым,
Ұай, яранлар, неден болды гүнайым?!

Кеўлимде бар еди сансыз эндийше,
Азап шектим өлгенимше бирнеше,
Бундай ақыр заман хәрдайым қешсе,
Неден болды таўысылмас гүнайым?!

Гүмшаланған гүл едим, куўрадым, солдым,
Адамзат айтқысыз ғаплетте болдым,
Бул дүньяда қапа шектим, не қылдым,
Ұай, ағалар, неден болды гүнайым?!

Әйле кеўлим енди пурсатлы сабыр,
Көрдің душпаныңнан өлгенше жәбир,
Қолда күш болмай тур, болып мүсәпир,
Бул залымға неден болды гүнайым?!

Мениң жүрегимди хәмме де билер,
Биреўлер жылар да, биреўлер күлер,
Бир теңлик келмесе кәпесте өлер,
Ораз „аға“, неден болды гүнайым?

Жолын үлкенликтен аға болыпсан,
Әрман менен айыра түсіп қалыпсан,
Өзинизди қыйсық жолға салыпсан,
Неден болды, Ораз „аға“, гүнайым?!

КЕРЕК ЕМЕС

Бийсенбай жедин ҳақымды,
Ант ишкениң керек емес.
Байладың мениң бағымды,
Ол айтқаның керек емес.

Пығлын жаман жарамаған,
Айтқан гәплер дарымаған,
Мақта дейсең енди маған,
Берген пулың керек емес.

Қай жеринди мақтайман мен,
Өгирикши лапкөйсең сен,
Айтарлық сөз көпдур бөтен,
Қалпал сөзин керек емес.

Сорасанлар атым Омар,
Хәрким болар сөзге кумар,
Маған керек уллы дилўар,
Сендей дилўар керек емес.

Мен де шайырлардың бири,
Еткен исим бәрхә ири,

Отырғаным кудай жери,
Киси жери керек емес.

Мен өзим атам өлген соң,
Ғәриплик басқа келген соң,
„Туўысқан ағайиним“—деген соң,
Жумысыңды иследим сениң.

СЕНИН

Он еки жыл жүрдим сениң колыңда,
Кәнекей, Ермекбай, бергениң сениң.
Азап пенен жүрдим сениң жолыңда,
Қаякта ҳакымды бергениң сениң.

Жалынсамда еңбегимди бермедин,
Көзимниң жасыны неге көрмедин?
Усы бастан аман кегер депбедин?
Өлгенше изиңде жүрермен сениң.

ҚОСШЫМ ҚАПА БОЛМА, ГЕЛЛЕ САҰ БОЛСЫН

Әуелха айтайын бул гәпти бастан,
Быйыл бесеуимизди қудайым қосқан,
Өзимнен кейинги бир қосшым Оспан,
Қосшым, қапа болма, гелле сау болсын.

Бир қудайға қулмыз, Расуўлиге хұммет,
Хұмметлерин аямады Мухаммед,
Аннан соңғы бир қосшымыз Қәлимбет,
Қосшым, қапа болма, гелле сау болсын.

Әбиў бала елде қалған басшымыз,
Жанназар хәм таза шыққан қосшымыз,
Айлық жүрип мерекеден кештиңиз,
Қосшым, қапа болма, гелле сау болсын.

Үстимизде турған қурбан ҳайт айы,
Бизлерди жаллаған орыстың байы,
Елди көре алмай болдық саҳрайы,
Қосшым қапа болма, гелле сау болсын.

Қудайым қәлесе, бендеси байыр,
Жигитти душпаны сыртынан сайыр,
Бул қосықты жазған Омар шайыр,
Қосшым, қапа болма, гелле сау болсын.

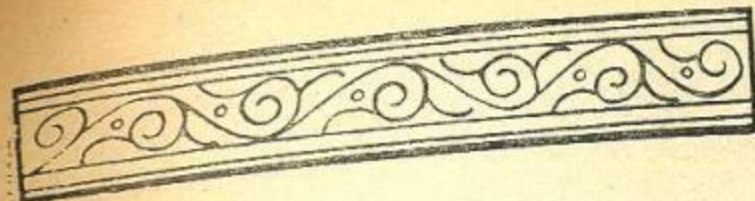
БЫЙЫЛ МЕРЕКЕДЕН ҚАЛДЫҚ ЯРАНЛАР

Айлық жүріп байға еттік хызметти,
Хызмет еткен менен менин нем кетти,
Жатып бір атаўда өмиримиз өтті,
Быйыл мерекеден қалдық яранлар.

Жигитке елиў сомнан ақшасын алдық,
Мереке көре алмай атаўда қалдық,
Аўылға қайта алмай әрманда болдық,
Быйыл мерекеден қалдық, яранлар.

Атаўда жатқаным арқамның тары,
Бизге билинбеди-аў елде не бары,
„Мереке болмады“—деп келди хабары,
Быйыл мерекеден қалдық, яранлар.

Қосық айтсам, басылады хәуирим,
Әрман менен өтті бастан дәуирим,
Сөйтіп өтерсен-аў мениң өмирим,
Быйыл мерекеден қалдық, яранлар.

ЕЛДИҢ АМАНЛЫҒЫН АЙТШЫ-АҰ БИЗЛЕРГЕ

Орыс закүнинде шегер папыраш¹,
Келгениме бір ай болды какраз²,
Ел аманба Ҳамийдулла қотыраш,
Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге,

Елдегилер бір-бір ушты көзимнен,
Ибрат алың менин айтқан сөзимнен,
Баркас³ минип кейін келдің изимнен,
Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге.

Мен бір гәп айтқанда күледі көзің,
Майға пискен нандай қызарып йўзиң,
Елдеги аманба бас қосқан қызың,
Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге.

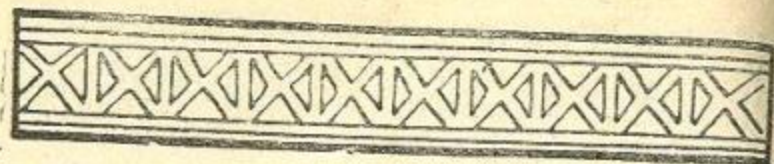
Шешен Турсынбийке, әкен Досшанды,
Мезгилге қатырдың бір тоққыз нанды⁴,
Қудайым кез келтирди бундай заманды,
Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге.

1. Бул жерде „папыраш“ сөзі орысша папироса деген сөздің бузылып айтылған түрі.

2. Какраз—сарпас, анық деген мәніде.

3. Баркас—көп ескекли үлкен қайық.

4. „Мезгилге қатырдың бір тоққыз нанды“—деуінің себебі. Ҳамийдулла қоста қалып, наң қатырып, ас писиретуғын аспазшы екен.

ТЕҢИЗБАЙ

Конак болып келди сизге Өтемис,
Асыўға балык жок энди нетемиз,
Балығын болмаса елге кетемиз,
Ырасынды бизге айтсаң Теңизбай.

Теңизбай де енге саған аў салдым,
Тегераң шамалға мунша қозғалдың.
Кемеге суў куйып көп жәнжел салдың
Бул не деген қыңырлығың, Теңизбай.

Қасыңа келгенде байлық етесен,
Соннан берги расходты¹ нетесен,
Ең болмаса шай пулыны өтесен,
Елимизге қайтар едик, Теңизбай.

Расход¹ — кәрежет

БЕЛДАР

Елатымның қыслаганы Самайды¹,
Быйыл сирә бу белдарды алмайды,
Белдар² алса елде адам қалмайды,
Инсапый тәўпыйықты тилең, яранлар.

Буннан жыйылайық Шымбай қалаға,
Хәмме сыйынайық ала талаға,
Мусылман қалып тур үлкен жалаға,
Инсапый тәўпыйықты тилең, яранлар.

¹ Самай—атаўдың аты.

² Белдар—1913-жылы патша ҳукиметинин урыстан тыскары жумыска Орта Азиядағы мусылман халықларынан жети үйге бир белдар, яғний бир адам алыўын аңлатады. Қосық мәрдикарға арналып жазылған. Қосықтың кейи көп болған.

ГҮЛИМ БИЙ

Әбдижаппар дегеннің өзи ер еди,
Есепли кәгкуда ердин бири еди,
Хәр ұаклары болыс болсам дер еди,
Ол да болыс бола алмады, Гүлим бий.

Абылланың минген аты қасқады,
Ер жигиттин қылған иси басқады,
Оязға барғанда колын жасқады,
Сол ғайратка болыс қылың, Гүлим бий.

Абылланың минген аты буұрылды,
„Шүү“ дегенде жер танабын қуұырды,
Оязға барғанда карсы жуұырды,
Сол ғайыратка болыс қылың, Гүлим бий.

Дәулетназар сирә съездден калмайды,
Ақша берип хәргиз сатып алмайды,
Болыс түүе ақсақал хәм болмайды,
Абылланы болыс қылың, Гүлим бий.

Әбдимурат казы хатларын жазар,
Сумлық пенен қатарынан ол озар,

Съезд болған сайын аркасы қозар,
Бул хәм болыс бола алмайды, Гүлим бий.

Абылла болыс болса Әуез келе алмас,
Белдардан бий есап тенге жыя алмас,
Бурынғыдай сирә дәуран сүре алмас,
Абылланы болыс қылың, Гүлим бий¹.

¹ Бастағы бир куплеттен баскасы Әуезов Сыдык (Р—166 инв. 88731, 76—77 бетлер), Байымбетов Есбоғанның информ. алынды. (Р. 166 инв. 88730, 42-бет).

БИИБИЖАН

Жаркырайды өңиринин тумары,
Таркагандай ержигиттин кумары,
Онсегиз жасына келип Бийбижан,
Дүньянын жүзине түсти хабары.

Хабар жегкен соң дүнья жүзине,
Хәрким ашык Бийбижаннын өзине,
Не жигитлер шийрин жаннан кешкендей,
Күлип айткан жалғыз аўыз сөзине.

Бийбижан кыз болды сулуў көрнекли,
Қатарынан хәрбир иси өрнекли,
Көз жиберип, сымбатына қарасаң,
Сымға тартқан гүмис яңлы, аш белди.

Сонындай келбетли, күйгелек көзли,
Бүлбил сайрар онын сөйлесе тили,
Тирилип келгендей гөрдеги өли,
Хаўазы жер жарған Бийбижан қыздың.

Сондай сулуў болды арыу Бийбижан,
Сондай оғқа түсти ашык неше жан,
Тислери хинжидей келбети келген,
Мысалы қол менен дизгендей маржан.

Палдай тамар хәрбир сөйлеген сөзи,
Гаўхардай жаркырап жыйнайды көзи.
Деп айтқанлар заманында көп болды,
„Мың тиллаға арзан бир басқан изи“.

Сондай сөзлер хәр жерлерге тарады,
Бийбижанның даңқы жерди жарады,
Қыз алмаған жаңа талап жигитлер,
Көрген жаннан „Ыраспа?“—деп сорады,

Бийбижанның көпке даңқы жайылды,
Оннан-буннан қардар жигитлер келди,
Топары менен берип неше малларды,
Қыз дүньяға келсе алмакшы болды.

Әкеси бай еди, қызбады малға,
Тилланы санамай салса да қолға,
Б.р жылы апагтан қырылып малы,
Жетисти атасы жарлылық қалға,

Төрт түлкі мал жыйнап салдырған сарай,
Сонындай бар еди дәулегі бір бай,
Буның да бар еди бір сулуў қызы,
Қарсы кудалыққа бул келді қолай.

„Мен екеу қылайын кара басымды,
Бийкарлықта өгкермейін жасымды,
—Деди турып байдың кишкене улы,—
Берейін басы ашық қарындасымды“.

„Берейін бір пулсыз қарындасымды,
Сен де бер өзиме қарындасыңды“,—
Деп айтқанда Бийбижанның ағасы,
Мақұл көрді буның айтқан сөзлерін.

Басма-бас келген соң айтыспай малды,
Көрди бир-бирине салысып җалды,
Мал берместен карсы куда болыўға,
Ўдени беккемлеп, урысты қолды.

Қалың мал айтыспай урысып қолды,
Ўде етип қойды бирнеше жылды,
Ғауазы жер жарған Бибижан қызды,
Қарсы қудалыққа бермекши болды.

Ағасы ойланып тапса да ақыл,
Арқаға койса да ўде неше жыл,
Айдан арыў, күннен көркем Бийбижан
Бул исти шынында көрмеді макул.

Қап-лы қайғыдан сарғайған жүзин,
Күле шырай беріп жайнатып көзин,
Барып турып ағасының қасына,
Зар жылап Бийбижан баслады сөзин.

—Жаным аға, кулак салсаң сөзіме,
Жетім қалып ергендегі изине,
Мени беріп, байдың қызын адыўға,
Ойлан аға ылайықпа өзине?

Бүгін мени беріп сүймегеніме,
Сен қосылғың келді бир сүйгениңе,
Бул исіңе ола ыразы емеспен,
Жаным аға, келседағы кеўлине

Қарсы қудалыққа беріпсен мени,
Жан аға, ойланса, не дейін сени,
Алдымда дарағым, кейніңе ерген
Ойланса, жан аға, мен едим ини.

Қапалыққа салып нашар басымды,
Ағыздың көзімнен қанлы жасымды,
Бул истін алды-артын ойланбай аға,
Мен жетім сорлыға еттің қысымды.

Некемді қыйсада қазы хәм молла,
Берген аманатын алса да алла,
Қарсы қудалыққа бергенің менен,
Өтемис жаманға тиймеймен олла.

Усы сертім кессен дағы басымды,
Суўдай ағызсаң да қызыл қанымды,
Тиймеймен жаманға, Өтемисіңе,
Дарға асырып шығарсаң да жанымды.

Нелерге көнбейді бендениң басы,
Кимлердің ақпаған көзінің жасы,
Мен зарланып бир жаманға кеткенше,
Аллам амантын алғаны жақсы!—

Деген сөзге ашыўланып ағасы,
Душпанлардан жыртылғандай жағасы,
Айтты турып, қабағынан қар жаўып,
—Тиймесең көрермиз, сол ўақта, яқшы!

Жаман деп айтсаң да байдың баласын,
Биреўдің көзінің ақлы-қарасын,
Өтемиске сени быйыл бермесем,
Мениңде бир шәртім, жаратқан урсын!

Қабактан қар жаўып, қарайып бәрхә,
Қарайып ис егги, болса да гүнә,

Бийбижанды беріп сүймегеніне,
Ақыретке тамға-салдырды неке.

Хәзир ушлап қәлемимди қолыма,
Жедел ислер пайда болды бойыма,
Бийбижанның сондағы айтқан сөзлері,
Ұайран етіп түсті менің ойыма.

БИЙБИГҮЛЖАН¹

(Гүлімбет атынан айтылған бөлім)

Ақ туйғын суңқарын ушты уядан,
Ушқан менен жай таппады қыядан,
Әрманлықта өгер болдым дүнядан,
Біз кеттік, сен қалдың, хош бол, Бийбигүл.

Мойныма салды темир ошағын,
Салды жүрегіме өткір пышағын,
Қара бет, қара жер ашып кушағын,
Бізге өлім мийрас болды, Бийбигүл.

Бізге мийрас болды қайтып келмес жол,
Шыға алмадым, бір тереңнен созып қол,
Ақыретте көріскейміз ырза бол,
Кеттім қайтып келмес жолға, Бийбигүл.

1. Омар жалланба рабочийлардың ауыр турмысын сүйретлеу үшін бұл қосығын Қазақстанға талап іздеп барып сол жақта ауырып, өлер алдында Гүлімбеттің елдегі сүйген қалыңлығы Бийбигүлге жоллаған сәлемлемесі, Бийбигүлдің елге келген жигитлерден ашығының (қалыңлығының) дерегін сорауы, жигитлердің тымсал менен Гүлімбеттің өлгенін билдириуі, қыздың ярын жоқлауы, кеңгесінің тәселле бериуі етіп бірнеше бөлімге бөлген.

Сенин дууаң болар хәммеден зыяг,
Бир алла жеткерсе уллы шарапат,
Мен саған интизар, оқый гөр аят,
Аятыңа интизарман, Бийбигүл.

Бийбигүлдің атынан айтылған бөлім

Былыр кетип быйыл келген,
Узак жолға талап еткен,
Сау саламат елге жеткен,
Хармаңызлар, бег жигитлер.

Таза талап гүлдерине,
Күшин байлап беллерине,
Аман келген елдерине,
Хармаңызлар, бег жигитлер.

Бирге өскен курдасыңыз,
Бирге кеткен жолдасыңыз,
Барма оннан хабарыңыз,
Аман келген, бег жигитлер?

Белгиси жок қолыңызда.
Я қалды ма жолыңызда,
Көринбейди араңызда,
Қайда қалды, бег жигитлер?

Сарғайыпты хәм жүзлерің
Узақбеди жүрген жолың,
Бизин ярдан хабар берің
Аман келген, бег жигитлер.

(Жигитлердің атынан айтылған бөлім)

Талап етип қысы менен,
Елге қайтты бизің менен,
Жол жүріп едик түни менен,
Қалды жолда, Бийбигүлжан.

Жери жайсыз шашылған уй,
Өзің мәрт бол, белиңди буу,
Жолығысып бир терең суу,
Жолда қалды, Бийбигүлжан.

Кейин қарап турдык хәмме,
Жетер-ау деп еттик дәме,
Терең суудан болмай кеме,
Кейин қалды, Бийбигүлжан.

Келмеген соң гүдер үзіп,
Арман-берман жүрдик гезіп,
Терең суудан бизлер жүзіп,
Аман өттик, Бийбигүлжан.

Биз жағалап үлкен көлди,
Беккем буып алдық белди,
Шақырсақта еситпеди,
Сууда қалды, Бийбигүлжан.

Көл бойында көпдур жекен,
Аяғына кирди тиккен,
Өзи жүзіу билмейди екен,
Қалды аржақта, Бийбигүлжан.

Бийбигүл атынан жеңгесине айтқаны

Женгежан кулак сал мениң сөзіме,
Қанлы жас толып тұр екі көзіме,
Қос қанатлы ақ сұңқарым бар еді,
Туғырынан ушты келмей өзіме.

Сұңқарым ушқанда қанатын жайып,
Сол бийік қауада болыпты майып,
Сұңқарыма қуып жетіп Қарақус,
Болып тұр, жеңгежан көзімнен ғайып.

Сол дегенде қуыр мениң дәрманым.
Мийрим қанбаған хәм интизарым,
Жеңгежан, еситтім бүгін хабарын,
Қарақуска жем болыпты сұңқарым.

Еситпестей питти дейди қулағы,
Шөгір кирип майып болды аяғы". —
Деп айтады жолдаслары, жеңгежан,
Аман қалған сұңқарымның аяғы?!

*(Жеңгесинің атынан Бийбигүлге айтылған)
бөлім)*

Бийкешжан, кеулине алма ууайым,
Ууайымсыз еткей бизди қудайым,
Ақ сұңқарың аман дейди, қарағым,
Кеулинди хош әйле, бір тууған айым.

Бийкешжан, қыз болдык бизде азғана,
Бауырымыз күйди ашық отына,
Сен жыласан, мениң кеулим бузылар,
Ашығына болсын бір алла пана,

Бийкешжан, кеулине ууайым салма,
Сарғайып, қарағым, буындай болма,
Ярың өлген болса узак жолларда,
Алланың исине илажын барма.

Өлмесе ашығын аман сау келер,
Пайманасы толса хәр жерде өлер,
Көп ишінде көп сарсылып жыласаң,
Бұған не болды деп душпаның күлер.

БИЙБИАЙША

Курығандай адамзат тап бер жактан
Келди саған жақын емес узактан.
Аламан деп малды төгіп аржактан.
Келди Досмухаммет саған, Бийбиайша.

Тойханаға берип қаздырар ошак,
Көзлери аларған, мурны шоп-шошак,
Ғаррыға кеткеннен ишке сал пышак,
Енди ауылда тура алмайсаң, Бийбиайша.

Аузы түкли қартаң менен кетерсең
Бастан аяқ-хызметлерин етерсең.
Қапалыктан әрман менен өтерсең,
Ялғаншы дүньядан, сулыұ Бийбиайша.

Бүйтип өмир әрман менен өткеннен,
Такыйык әжел тириликте жеткеннен,
Басқа турып тоқаллыққа кеткеннен,
Өлсеңши буннан да, арыұ Бийбиайша.

Биреу сени тоқаллыққа алады,
Тууып өскен, жүрген жерің қалады,

Барғаннан соң жумысына салады,
Ғаррыға қор болып кеттиң, Бийбиайша.

Бой жазыуға жердің жүзи кең емес,
Бундайларға кеткен жалғыз сен емес.
Сендей арыұлардың олла теңи емес,
Әрман менен елден кеттиң, Бийбиайша.

Қыз-келиншек келсе бир өзін базар,
Қағар жигитлерге салмадың назар,
Сени сатқан Гүлбазар хәм Пирназар,
Ийшалла оңбағай солар, Бийбиайша.

Қыз баладур ер жигиттин кумары,
Жалғаншының рәуиши тумары,
Буны айтқан Сүйирбектиң Омары,
Заманлас ирегінде саған, Бийбиайша.

ПЕРИЙЗАТ

Жамалың айландым сулуу перийзат,
Дүнъяда мен болар саған қарыйдар.
Кеулин болса қозғаларман ихтият,
Кәдди жамалыңа қылсам ықтыяр.

Ашығым үстимнен йошып өтсен де,
Хәр кыйлы ислерди ашық етсен де,
Несип гартып Барсакелмес кетсенде,
Жолында курбанлык боларман сениң.

Қуң тыңлап, кулак сал айтылған сөзге,
Жүзге-жүз түскенде, көзимиз көзге,
Бул күнлери көздин жасы теңіздей,
Ашықпан бул күнде жолында сениң.

Бир қара ашықман жүзине мийман,
Ялғаншыда ашық дәртлери жаман,
Тасаддық жолында болсын шийрин жан,
Ашығым курбана жолында сениң.

Бул пәний дүнъяда өлмей ким қалар,
Аманат шийрин жан әзирейил алар,
Болса яқшы дәндек сениңдей нигар,
Жолында жүремен өлгенше сениң.

Келбетин көркіннен аламан танып,
Бир айыз сөзине меҳирим қанып,
Душпанның бузылғай ишлери жанып,
Изинде өлермен перийзат сениң,

Қызлардын қолында алтын пиала,
Сени көріп кетти ақылым кияла,
Жамалыңнай мендей ярың айналғай,
Өлгенше интизарман жолында сениң.

Айымгүл боларсаң мениң мұрадым,
Хәм де сенсен тууып өскен елатым,
Жалғаншының раушаны қууатым,
Өлгенше жүремен жолында сениң.

Зухра-Тахир өткен бурын гарийхта,
Қосылған бир-бири ахуу-зарлықта,
Бурын уақта өткен Жүсип-Злийха,
Олар да көринбес көзиме мениң.

Айымгул жан, сенсен мениң хабибим,
Қәсте болсам, шыпа болар тәуибим,
Бақшада ашылған шын таза гүлим,
Өлгенше ашықпан жолында сениң.

Айтқан менен қаслы затым бендемен,
Күйе-күйе өлер қәсте қалдаман,
Жолында ашықпан зулжала дермен,
Интизар ашық боп жолында сениң.

Ялғаншының ашық болар қумары,
Таққан алтын заттан беккем тумары,
Ашықлықтан болып сизге интизар,
Қосық жазған Сүйирбектин Омары.

БИРГЕ ЖҮРСЕМ ҚЫЗЛАР БИЛЕН

Түўесилмес узак жолға
Сапар жүрсем қызлар менен.
Шашпаў гилтин ушлап колға,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Бирге ойнап, бирге күлип,
Тойдағыдай бирге жүрип,
Азғана ўак дәўран сүрип,
Жүрсемдағы қызлар билен.

Қызлар билен гүррин етип,
Бағ аралап сайран етип,
Мақсет-мурадқа жетип,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Хаўалатсам алма атып,
Бағының мийўесин татып,
Бирге ойнап, бирге жатып,
Сапа сүрсем қызлар билен,

Тәрк еткизип қолда барын,
Мениң солдур ахуў зарым,

Үзер едим кош әнарын,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Қыз бенен камалға келсем,
Бирге турып, бирге жүрсем,
Арасында шейит өлсем,
Әрманым жоқ қызлар билен.

Бул жалғаншы кимнен қалған,
Сөйлемейин ҳеш ўак ялған,
Көрген ўакта ақлымды алған,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Бул дүнья деген бир пәлек,
Мен етемен ҳакка тилек,
Қыйқаш қаш жананяр керек,
Дийдар несип қызлар билен.

Қыз дегениң қызыл жүзли,
Орта бойлы жаўдыр көзли,
Қылығы зият минезли,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Бул жалғаншы дүнья кетер,
Ким жылап, ким шалқып өтер,
Мүсәпирге нәўбет жетер,
Бирге жүрсем қызлар билен,

Қыз дегениң алтын тақты,
Жаста ойнар қуўыршақты,
Мал береди қай ўақытта,
Сонда жүрсем қызлар билен.

Жамалына болған кумар,
Көзде жасым, бир-бир тamar,
Буны жазған шайыр Омар
Жүрсем дейип қызлар билen.

ҚЫЗЛАР

Қызлар қараң бизиң жаққа,
Қызыл гүлинизди тақ та,
Келин тартынбай қонаққа,
Жеңген менен шығың, қызлар.

Алдың шықса он беске,
Бизлерди хәм алың еске
Қыдырып барамыз кеште,
Буны ойға алын, қызлар.

Кеште қыдырып барамыз,
Отырыспаны қурамыз,
Нағышлап жууап урамыз,
Отау сазлап қойың, қызлар.

Түнде ауылды геземиз,
Қандай ис болса сеземиз,
Келмесен гүдер үземиз,
Буны билип қойың, қызлар.

Женген шығарар төлеге,
Екеуимиз турармыз бирге,
Төсекти салдырып төрге,
Хызметти етиң, қызлар.

Бар мүйтегнин Омары,
Жаксы кызлардын тумары,
Кыз бенен таркар кумары,
Буны билип койын, кызлар.

Жеңгеңе айтсак өтиниш,
Етпес бизлерге иркиниш,
Таса жерде ойнап-күлиш,
Басланады сонда, кызлар.

Кызлар тартынбан конакка,
Илин сөзлери кулакка,
Әўере болман шолакка,
Оннан ғарры жаксы, кызлар.

Сәйеке—шолак келмекши,
Келип сизлери көрмекши,
Түнде үйиңе кирмекши,
Жыллы бир сөз айтпаң, кызлар.

Мениң зарым сизлерге сол,
Оның артса кант-шайы мол,
Өз теңлериңе бериң қол,
Теңсиз бенен жүрмең кызлар.

КЫЗЛАР

Биринде хәўледин дүньяға келип,
Йиккинде хәўиң алып дүньяны көрип,
Үшинде жакын хәм алысты билип,
Төртинде төредей боларсан, кызлар.

Төрт жастан келерсен кызлар бесине,
Пухта болып жан жолатпай есине,
Алты, жети жаста келип есине,
Ағзыңнан дәнданың түседи, кызлар.

Жеңгелерин бийкеш-бийкеш дегенде,
Тең курбылар менен ойнап күлгенде,
Оннан өтип, онбир жасқа келгенде,
Кыз болғын кеп шашың өрерсен, кызлар.

Хәртүрли нағыш пенен өзинди безеп,
Жолдың дуўры саррас болыўын гөзлеп,
Кыз болыўға өзиң кәддинди дүзеп,
Он төрттен онбеске келерсен, кызлар.

Жылўа хәм наз бенен қасыңды қағып,
Шийрин-шекер сөзиң адамға жағып,
Менменсинген жигитлерге сын тағып,
Сөз қылып кейнинен турарсан, кызлар.

Түрмөннің ишинен айдынлы шалып,
Бағырын өртеп, жигит жапыны алып,
Бир майдан көрмесе интизар болып,
Ышқының отына түсерсең, қызлар.

Он алты, он жети келсең жасыңа,
Мал берген ийелеп келер қасыңа,
Урып ышқы хәсер сонда басыңа,
Мәуиж урып дәрйадай тасарсаң, қызлар.

Шийрин-шекер палдай сөзлери дәмлі,
Зыяда хошхүрей ақыллы, пәмлі,
Дүньяның гүлісең артықмаш иреңлі,
Жаныма жан косар дәрманым қызлар.

Капа шексем үндемеймен, күлмеймен,
Айтқан сөзди қулағыма илмеймен,
Сени көрсем қайғыланыў билмеймен,
Дәртимнің дәрманы, куўаты, қызлар.

Сөйлессем тарқайды кеўлимнің шері,
Бул дүньяда қыздур қызықтың бири,
Хүр қызындай сулыў келбетли пери,
Хәркимнин сүйгени ойласаң қызлар.

Қыз күнінде қызыл кийим киймесе,
Өзи тени менен ойнап—күлип жүрмесе,
Несип тартып сүйгенине тиймесе,
Әрманың дүньяда шул болар, қызлар.

Кәмалға келерсең суўдай мәуиж урып,
Шашыңды бес таллап тулымын өріп,
Жүзлерин барык урып хәм қызғыш дөнип
Алмадай қызарып писерсең, қызлар.

Жүз мың кубыларсаң, кулқын зияда,
Сеннен өтпес перийзада, хұрзада,
Қызык сенсең бул ялғаншы дүньяда,
Жолында курбанлық болайын, қызлар.

Бағыңнан мийўе жеп, бағды жайласам,
Курбан болып, жолыңа белим байласам,
Бул дүньяның артық-кемин ойласам,
Дүньяның рахаты сизлерсиз, қызлар.

Алма, әнжир, анар мийўенди терсем,
Женгендей қасында зулпынды өрсем,
Узақ майдан жолда жолдас боп жүрсем,
Кеўлимде әрман жок куўатым, қызлар.

Хәркимнин катары хәм теңи тусы,
Өзине миясар ақылы-хуўшы,
Өмир зая жулдыз киби рәуиши,
Дүньяның ашылған гүлісең, қызлар.

Кимсениң ақылын алып, есин тандырған,
Кимсениң қалдырмай мийрин қандырған,
Ғош жигиттиң ишин оттай жандырған,
Дүньяның ашылған гүлісең, қызлар.

Интизар боп жалғыз аўыз сөзине,
Бийқарар ашык боп, айдай жүзине,
Арзын айтып, ерип жигит изине,
Бийқарар, биймағрур етерсең, қызлар.

Хәсиретинде тәнде жаным сарғайып,
Ақша жүзим жолыңызда қарайып,
Өмир зая жулдыз киби жалбарып,
Дүньяның жигити кейнінде, қызлар.

СӘЛИЙМА

Ләби паллы, шийрин тилли,
Хауазасы халыкка белли,
Кайтармас хешуак кеуилди,
Курбанын болай, Сәлийма.

Сәлийма сақыйсан өзин,
Айлан зыят болды жүзин,
Жанымды алар еки көзин,
Курбаның болай, Сәлийма.

Сәлийма жүрер салланып,
Жаныңды алып доланып,
Еки көзи гүл-гүл жанып,
Жанымды алды, Сәлийма.

Сәлийманын келбетлери,
Кайыл қалар елатлары,
Және жақсы әдетлери,
Жанымды алды Сәлийма.

Сәлийма қыздың сәреси,
Жолында жүрер хәммеси,
Төсинде бар қос мәммеси,
Белгили сулыұ Сәлийма.

ГҮЛБАЗАР

Гүлбазардың гүлдей көрсен бойлары,
Дүньяға жетеди ақыл-ойлары.
Ғәрип-ашық, — Шасанемнің тойлары,
Сениң бир күлгениң ярым, Гүлбазар.

Гүлбазар гүл киби жүзлерин сениң,
Ақылымды аларсан көргенде мениң,
Аман болса енди дүньяда деним,
Сениң менен сөйлесермен, Гүлбазар.

Гүлбазар қыз болдың кемалға келдің,
Адамның ойын айтпастан билдің,
Бир айтқан гәплерди хә демей илдің,
Шийрин тилли, ләби паллы, Гүлбазар.

Сен өзин Гүлбазар, тотыдай көзин,
Аспандағы айдай жарқырап жүзин,
Адамға унайды сенин минезиң,
Айтпасам болмайды суңқар, Гүлбазар.

Сениң даңқың бираз жерге жетипти,
Тәрийплерин хәр тәрәптен өтипти.
Душпанларды көрсем ақлым кетипти,
Елестирме, қалай айтсам, Гүлбазар,

Саған ашықлар көп меннен хәм басқа,
Ғалымды билмедің маңлайы қасқа,
Көзімді толтырып қайғылы жасқа,
Мени таслап кетіп жүрме, Гүлбазар.

Гүлбазар, сизлерді көрмесем жүзін,
Хешуак түүесилмес бул айтқан сөзім,
Аты Қарақалпақта болдың бір өзің
Менің кеуліме енді, Гүлбазар.

Өтер дүнья өтер кемимей бахыт,
Илая сынбағай хеш уақтта сақыт,
Кейнінде мен жүрермен хәруақыт,
Қарағым, ашығым жаным, Гүлбазар.

Отыңа жаққаның қырдың томары,
Суўсылдама Сүйірбектің Омары,
Сени алсам тарқар кеуіл қумары,
Жанымның жананы жаным, Гүлбазар.

ГҮЛБАЗАР

(Екинши вариант)

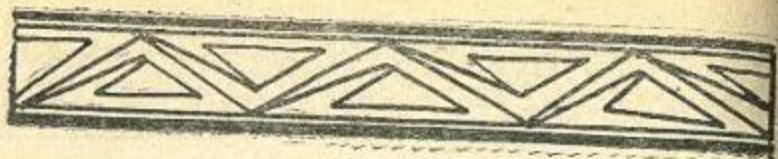
Гүл-гүл жайнаған еки бетің.
Жамалыңды бир көрсетің,
Бизлер ушын хызмет етің,
Периден зыят Гүлбазар.

Көргеннің ақылын алған,
Ой максетің бәри болған,
Көрген адам хайран қалған,
Сөйлесіп отыр Гүлбазар.

Гүлбазар қыз гүлдей ғана,
Айтқан сөзі палдай ғана,
Еситсең сөзлери мәне,
Периден зыят Гүлбазар.

Өнірінде бака түйме,
Ашықлар ялған үйме-жүйме
Нәмәхрем жигитти сүйме,
Периден зыят Гүлбазар.

Алла саған салған нәзер,
Шайырлар тәрәпинди жазар,
Кулақ салып сөзімді тыңла,
Саған айтаман Гүлбазар.

ГҮЛАЙЫМ

Жаркыраған айдай жүзлериң сениң,
Шекер яңлы палдай мазалы сөзиң,
Көзиме тотыя излериң сениң,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Сен кеткенде нағып жалғыз жүрермен,
Кандай қалда екениңди билермен,
Бул азаптан әрман менен өлермен,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Көзин сүзип қасларыңды қаққанда,
Жаўдырлатып лағлы-маржан такқанда,
Душпанларды қара жерге қаққанда,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Душпанларды қара жерге қақпасақ,
Дәрйя киби йошып шалқып ақпасақ,
Ойлаған ойларға еңди шықпасақ,
Қаранғы зинданда қалдым, Гүлайым.

Тағы алдымда буннан бөтен түн барма?
Я болмаса қосатуғын күн барма?
Дәрт үстине және бизде дәрт бар ма?
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Келиспеген ығбал талайым болды,
Дәр үстине дәргим Гүлайым болды,
Ақыр ақыбети уғайым болды,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Сизди бизди пәлек айыра башлады,
Алып барып отқа тәнди ташлады
Сөйтип залым мынау кеўлин хошлады,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

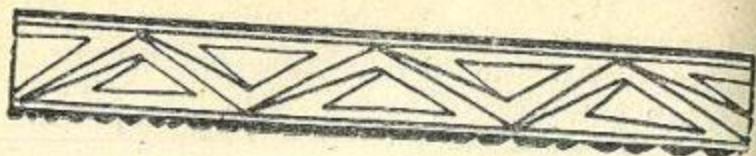
Қайғыланып қапа болып отырма,
Ғамгүн болып ақша жүзиң солдырма,
Менин бул жанымды отқа салдырма,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Айтанның Айтимбет атлы баласы,
Сени болды қарыйдар болып аласы,
Кеўлимнің бузылды сөйтип қанасы,
Атқа шыққан атын ұллы, Гүлайым.

Қолымнан кетерсең сүйиклим гөззал,
Мен сорлыдан қал сорасыў биймәлел,
Айтимбетке кеткеннен өлгениң абзал,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Мен турман шер менен көп-көп зар айтып,
Душпан-досқа қайғы-хәсирет молайтып,
Көремизбе, көрмеймизбе биз қайтып,
Жаннан артық дийдар жаным, Гүлайым.

Әлипдек каметің далдек бүгилмиш,
Көзден яшым дәря болып төгилмиш,
Қанжар урып қара бауыр тилинмиш,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

ГҮЛАЙЫМ

Аса билгир, терең ойлы,
Қаракөзлі, орта бойлы,
Күнде-күнде шалқы тойлы,
Бизиң перийзат, Гүлайым.

Алланың нуры жүзінде,
Хеш кемшилик жок сөзінде,
Дуйым жигитлер изінде,
Соныңдай сулыұ Гүлайым.

Гүлайымның көзлери,
Шийрин шекер сөзлери,
Жүдә жақсы минезлери
Атқа шыққан Гүлайымның.

Шийриннен шекер сөзи бар,
Айдан аппак жүзи бар,
Жаныңды алар көзи бар
Көркем сұлыұ Гүлайымның.

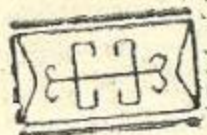
Мақтағаныма ылайық,
Тәрийп етерлик халайық
Өткенлерден сөз табайық,
Соныңдай бизиң Гүлайым.

Ләбин ләблесип жатқанның,
Ашықлық дәмин татқанның,
Бир кушақласып жатқанның
Әрманы жоқ Гүлайым менен.

Гүлайымның жүзи ақты,
Изине еритти дуйым халықты,
Ашылыпты дәулет-бахты,
Сулыұлықтан Гүлайымның.

Қолымнан келгени усы,
Адамның ақылы, йошы,
Кеулимнің ўақты хошы
Атаққа шыққан Гүлайым.

Ашылғай бағу-талайым,
Ығбалды ашқай қудайым,
Изінде жүрмен өлгенше,
Ашық болып Гүлайым.

ЖЕТКЕРСИН

Харып-шаршап суў бойында жатырман,
Маған бир ярымның сөзин жеткерсин.
Хабарын еситсем палуан батырман,
Мен сорлыға тез хабарын жеткерсин!

Түсимде көрермен бәрхә өзини,
Айдай аппак, сүттей қаймақ жүзини,
Бурмаламай хабар бергил сөзини,
Дуўры етип мен сорлыға жеткерсин!

Мениң аўылым онын аўылына жақын,
Ашық ярым бүгін излеп барарман,
Түсинсең ағалар, гәпимнің паркын,
Ашығымның кейининен барарман.

АИБИЙКЕ

Хәр қолында бардур тиллә жүзиги,
Бәтшағардың беллеринин нәзиги,
Бир гош жигит алып көрсе қызығын,
Дүньяда әрмансыз болар, Айбийке,

Болыс болды ағаң сениң Лепесбай
Бар дәулетин берди қудай аямай,
Салтанатың хан қызынан кем болмай,
Дүньяға бир өзін келдин, Айбийке.

Ақ жорғаға салдың қара бастырық,
Ушығыдан терлік ойдың кестирип,
Шылбыр тақтың гил жипектен естирип,
Дүньяға бир өзін келдин, Айбийке.

Ақ отау тиктирип, ошак ойдырдың,
Қонақ келсе қой семизин сойдырдың,
Ғәрип-кәсер, аш-арықты тойдырдың,
Дүньяға бир өзін келдин, Айбийке.

Косықты айтаман аўызым тынбай,
Қатар қурбы азаматларды қыймай,

Арғыжағың Төрткүл, бержағың Шымбай,
Онда сендей пери жокдур, Айбийке.

Орыс халқы сөз сөйлейди падряд,
Қолдаулыда шалқып өтті Самырат,
Әмиўдәрьяның арғы жүзи Коңырат,
Онда сендей пери жокдур, Айбийке.

БАҒДАГҮЛ

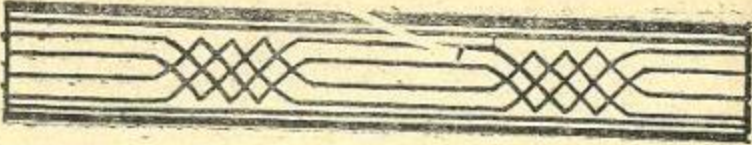
Ушыға мақпалдан салдыр жағанды,
Капа қылма Таумураттай ағанды,
Бес жүз белдар әкеп қаздыр сағанды,
Саған батыл болып қалды, Бағдагүл.

Бағдагүл сен өзин кимнің ярысаң,
Кақай бойдақлардың ахыу-зарысаң.
Журт ишінде урғашының ғарысаң
Лолы киби дәуран сүрдің, Бағдагүл.

Бағдагүл билмейди гәптің паркыны,
Көшенин жүзине курып шаркыны,
Арзан айтпай қымбат айтып ныркыны,
Қымбат баға болып кеттин, Бағдагүл.

Бағдагүл қыз қарамадың ырайға,
Периден зиятсаң секил-шырайға,
Саған батыл болып қалды ылайға,
Бес жүз белдар әкеп қаздыр, Бағдагүл.

¹ Бул қосықты Мембетназаров Қудайназар хәм Әуезов Әбдиганий жаздыртты. Р—166 инв. 8873, 28—29-бетлер.

БИЙБИГУЛ

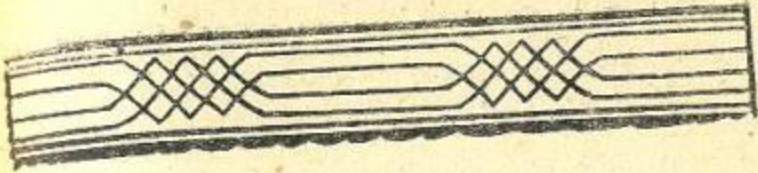
Турдымурат ғайырдыкер манғытлы,
Сөзи болмай хәр тәрәпке қаңғыпты,
Жийемурат таң атқанша аңлыпты,
Алардын мұрадына жеттин, Бийбигүл.

Үстінде жасыл көйлек қара, көк,
Бай баласы Гришкада ақша көп,
Мұсылманнан сайлап бардың Ниязбек,
Ниязбегін „Қутлы болсын“, Бийбигүл.

Бийбигүл қыз карамадын тәртипке,
Ұәде айттың Сәйекедей шәртікке,¹
Ниязбегін, Бердиярдан артықпа?
Азамат қәдірін билгил, Бийбигүл.

Бийбигүл қыз бул исиң оғада айып,
Болмасын Бердияр көзіңнен ғайып,
Келер Ниязбегін мурны қыйсайып,
Бердияр қәдірін билгил, Бийбигүл.

¹ Шәртік — келте бойлы деген мәністе.

БУННАН ХӘМ АРМАН ӨТИП КЕТТИК

Буннан бардык Кос арна,
Ғарғыс алған көп жасарма,
Мәрт жигит жолдан сасарма,
Саспай аман өтип кеттик.

Буннан бардык Қуғанға,
Айтпа сырынды жаманға,
Исенбе ақыр заманға
Буннан хәм арман өтип кеттик,

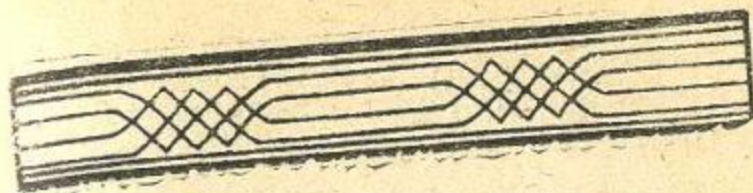
Буннан бардык Жуған балық,
Косшылардан жоллық алып,
Еки бөліп қазанға салып,
Пәтиясын оқып кеттик.

Буннан бардык Кызыл жар,
Алдымызда әлле не бар,
Тауып алып бир бөлек қар,
Еки еритип ишип кеттик.

Буннан бардык Бектауға.
Жигит басы болды ғауға,
Өз жанымыз болып сауға,
Буннан хәм арман өтип кеттик.

Буннан бардык Сырларья,
Жан қыйналмай пайда қайда,
Жартымыз қалдык Сулыў тамда,
Буннан ҳәм арман өтип кеттик.

Буннан бардык Қазалы,
Орыстың наны мазалы,
Айтып-айтып дәрт язалы,
Буннан ҳәм арман өтип кеттик.

ЕЛИМ

Үйрек ушып, ғазлар қонған көллерим,
Қатар қонған жаз жайлаўда еллерим,
Тең қурдаслар менен жүрген күнлерим,
Ядыма түсіп тур менин, нәйлейин.

Бул майданда сөз айтаман бир өзим,
Жеткейсең деп елатыма бул сөзім,
Лакабы жеримнің аты Хорезм,
Үргениш ядыма түсти, нәйлейин.

Әлеўмет, бул сөздің парқын аңласаң,
Хәрбир мына сөздің парқын сорасаң,
Хәдийсе мағана бардур тыңласаң,
Елатым ядыма түсти нәйлейин.

Буннан бардык көп жигит боп Бектаўға,
Жигитлердің басы болды көп ғаўға,
Жасы кишилерден жоллыққа саўға,
Алған күнлер өтті-кетти, нәйлейин.

Бизлер аман барып куўыссақ елге,
Ғайрат, күшти жыйнап умтылсақ белге,
Он сегіз жигит боп шығып ек бирге,
Айрылып бәринен қалдык, нәйлейин.

Хәрбәле көринер көзи қылапқа,
Ақыр соңы айланырлар қарапқа,
Шыққаннан соң озал баста талапқа,
Хәрким хәр жерлерде қалды, нәйлейин.

Жолдасымның аты еди Еримбет,
Бирге еттік нешше уақытлар хызмет,
Еллерди сағынып шектик көп хәсирет,
Қатар-қурбым ядқа түсти, нәйлейин.

Шарқы пәлек кетсе бир күн шарық урып
Гүл жүзиңе гүллер қосар барық урып,
Ел дегенде бағырым қабап ах урып,
Елатым ядыма түсти, нәйлейин.

Шыңқобыздың жағар нама-сазлары,
Ышқы отына күйип хәм де назлары,
Елатымның ядқа түсип қызлары,
Қатар-қурбым ядқа түсти, нәйлейин.

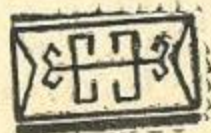
Отырыспа етер жигит-желен қыдырып,
Қызлар менен бас қосысып отырып,
Кеуилимнің ышқыны сонда толтырып,
Мийирим қанып жүрермен бе, нәйлейин.

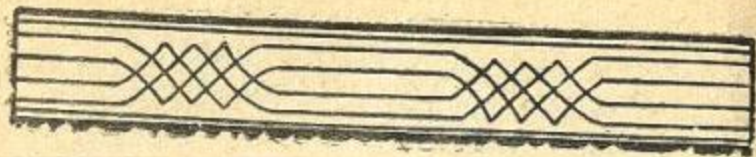
Қызлар сайын жигит болса биресе,
Шалқып сөз айта бер кеуилиң өссе —
Кеуил шалқыуыңа алыссак кесе,
Ядқа түсер расимин, нәйлейин.

Теңге тапсам елге қарай қайтқанда,
Бундай ашшы кәлем заҳарын тартқанда,
Сөздің түби бары-жоғын айтқанда,
Ата-анам ядыма түсер, нәйлейин.

Бир заман қасында турмасам болмас,
Сөйлесем ишимде уғайым қалмас,
Мен десе басқаға кулағын салмас,
Қатар-қурбым ядқа түсти, нәйлейин.

Талабымды қойып елге кетпесем,
Ауылда-ақ барлы-жоқлы жұмыс етпесем,
Егер айтқан мұрадыма жетпесем,
Әрман менен мен өтермен, нәйлейин.

БИЙЛЕРИМ БАРДЫ

Мүйтенде төрт куў бар даўайы ҳақтан,
Ыраз ғазап етсе жандырап ҳақтан,
Демине нан писрип, зағара жапқан,
Молла Доспан деген куўларым барды.

Көк өзектин бир қайырымын жайлаған,
Туғырына тазы, тарлан байлаған,
Тилге келсе, адамзаттан таймаған,
Молла Изимбеттей бийлерим барды.

Мешитте молла, ахун түпкитап жазар,
Бес жүз дан молласы үстінде базар,
Бириси Сейгмурат ҳәм Дәўлетназар,
Бес жүз әмелдарлы бийлерим барды.

Хуррайт-хуррайтласып қойларын бағар,
Атының шылбырын белине тағар,
Бир тумағы тоққызыңа тон болар,
Қарны гебежедей бийлерим барды.

ЕЛЛЕРГЕ

Дүнья куўсаң жеткермейди, дөңгелер,
Көзге көринбейди сеннен өңгелер,
Елде тилеклес боп жүрген жеңгелер,
Ийшалла барармыз аман, еллерге.

Ғаңқылдасып ушар канатлы ғазлар,
Хауа ыссы болып өтеди жазлар,
Елде тилеклес боп бирге өскен қызлар,
Ийшалла барармыз аман, еллерге.

Быйыл Казалыда пайда болмады,
Жигит тириликте қайда болмады,
Жыйып-терип бизди Ак мешитке айдады,
Ийшалла барармыз аман, еллерге¹.

Белбеу шешип белимизди босладық,
Бир-еки ауыз айтып кеуіл хошладық.
Хош аман бол елде қалған досларым,
Ийшалла барармыз аман, еллерге.

¹ Бул қосықтың үш куплеті шайырдың 1960-жылғы топламынан, ал үшінші куплет Бекимбетов Бердамбеттің информациясынан. Р—166 инв. 88730, 34—бет.

ҚАЙТАМАН

Куда кәлесе аўылға,
Азаннан турып қайтаман.
Мегзеп ескен даўылға,
Барып баярыма айтаман.

Тезирек елиме жетип,
Булманнан алысқа кетип,
Үрип-әдетти үйренип,
Аўылға енди қайтаман.

Базарлық жоқ алып барар,
Туўғанлар қолыма қарар,
„Не таптың?“ — деп халық сорар,
Аўылға енди қайтаман.

Хош болын аға-инилер,
Аман-есен барғыл сенлер,
Илаҳий шаталғай менменлер,
Аўылға енди қайтаман.

Заман-заман нешик заман,
Қарабаслар аман-аман,
Өлмей жолда барар гүман,
Сонда да елге қайтаман.

Кетсем аўылға жетермен,
Жетпесем әрманда өтермен,
Пәний дүньяны нетермен,
Сонда да енди қайтаман.

Мен өзим йығлап аллаға,
Нанбадым олла-билләға,
Айтар нәсият адамларға,
Аўылға енди қайтаман.

Аўыл алыс—еллер алыс,
Бизлерде жок ашна—таныс,
Бир күн болмады дем алыс,
Аўылға, аға. қайтаман.

Тыялмайман көздин жасын,
Халық жеди шөптин басын,
Бул күнлердин зарпы курысын,
Аўылға енди қайтаман.

Сенлер де кешикпей қайтын,
Аға-иниге сәлем айтын,
Азғантай емес, мол айтын,
Аўылға ертең қайтаман.

Аўыл-еллер алыс бизиң,
Келип отыр намыс бизиң,
Гиреуленип еки көзим,
Аўылға ертең қайтаман.

Аўыл емес, елатыма.
Айдын теңиз колатыма,
Жетерменбе мурадыма,
Аўылға енди қайтаман.

Бизин елдин он сегиз жасар,
Кызлары бар жүрге усар.
Хош калыңлар, Досназар,
Ауылға ертең кайтаман.

Ол Хорезмдей еллерге,
Үргеништей жерлерге,
Сыйынып энди пирлерге,
Елатқа энди кайтаман.

Бирге жүрген гош жигитлер,
Кеулим сүйген азаматлар,
Ҳақы тиймей кайткан пәтлер,
Елатқа ертең кайтаман.

Хош калыңдар досларым,
Бирге өскен курдасларым,
Он жети жолдасларым,
Ауылға энди кайтаман.

Сәлем ден ата-анана,
Өр жағындағы панана,
Пәк болар еткен гүнәңа,
Хош калын елге кайтаман.

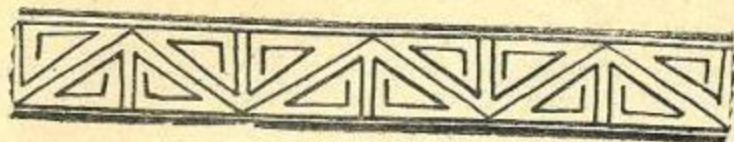
Түспен бундай күйлерге,
Елиндеги бийлерге,
Барып, жоралар, үйлерине.
Аманлығыңызды айтаман.

Мен тартаман азанда жол,
Биреўге биреў берип қол,
Көргенимше аман-саў бол,
Ауылға энди кайтаман.

Энди бундай жүрмек барма,
Ата-ананы көрмек барма,
Ели-журтта өлмек барма.
Саў болсам ертең кайтаман.

Бул ислерни еткил кумар,
Аўдарып бозлардан томар,
Буны айтқан сорлы Омар,
Ауылға елге кайтаман.

ЖАҢА СУҰ

Тыңласаң, ағалар, бир сөз айтайын,
Айталмасам мен пәсине қайтайын,
Бул сөзіме кулак салсаң, ағалар,
Баянлайын Жаңа суудың тәрийпин.

Қуда кудирет пенен танабын тартты,
Танабын тартқан соң мийнети артты,
„Алла“ — деген дәруиш үйінде жатты,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

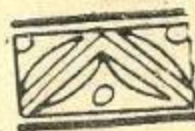
Жаңа суу шалқыса елим бай еди.
Жағасында шаруаларым жай еди.
Ортамыздан аққан жылға-сай еди,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Жаңа сууға енди бойлап өтермен,
Суудың қайтып кетти не илаж етермен,
Буны таслап енди қайда кетермен,
Хош аманда бизден қалдың Жаңа суу.

Аркамызда шалқып жатқан көл еди,
Жағасын жағалап қонған ел еди,
Ултымызды бизің мүйтен дер еди,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Ғайыберен қырк шилтен бийик тау еди,
Дәулетім келгенде елим тау еди,
Қалтамыздың жасыл жипек бауы еди,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Сағағың Жаңа суу жалтыр көл еди,
Атамыздың мәнпақат еткен жери еди,
Күн батарың Қошқар сойған дер еди,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

1 Жаңа сууды таслап көшкендегі Омардың шығарған қосығы.

ЖАҢА СУҰ

Жайлауым Жана суу, Кыслауым Самай¹,
Еки ортадан көшти бир адам қалмай
Сууың ашып, сениң дақылың болмай,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Теңиз тасып, Тақыр көлді² суу алды,
Ултаныңды үйрек пенен куу алды,
Және дийханшылық бұл болмай қалды,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

„Тақыр көл“, сууыңа таяу бойламас,
Ақмақ адам халық ғамын ойламас,
Сууың ашып сениң дақылың болмас,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу³.

Карашадан⁴ ушлап миндим тай ғана,
Буннан көшіп барған жерім Байғара⁵,

Сууы дийханшылық, қыры малға жай ғана,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Жана суу дәрьясаң сууың сор болды,
Айналып ақпайсаң, өмирін қор болды,
Енди Көк өзеклер сеннен зор болды,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Көк Өзек сағасын Гүлим¹ байлатты,
Түтинге бир адам коймай айдатты,
Ықтағы балықтың сорын қайнатты,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Көк өзекте қалды менин еллерім
Маңлайымнан аққан мийнет терлерім,
Посып кетті ат көтермес беглерім,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Несип тартса хәрбир елге кетермен,
Алдымнан суу шыкса кешіп өтермен,
Ауқатым болмаса не илаж егермен,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Қайыс тоға буудым қыпша белиме,
Хош-хошласып кеттім қалған елиме,
Дузым тартса бұған не илаж етермен,
Көшіп келдик Атабайдың көліне.

Көшіп келсек, қолдаулының ели екен,
Арқа жағын Узынқайыр дер екен,

¹ Гүлим — мүйтеңнің бийлерінің биі.

¹ Самай — атаудың аты,
² Тақыр көл — көлдің аты,
³ Бұл куплет р — 166 инв. 88731 қолжазбаның 11-бетінен.
⁴ Караша — жердің аты.
⁵ Байғара — жердің аты.

Атабайдың мекен еткен жери екен,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Өз елимде қас душпанға батырмыз,
Хеш талап жоқ бизлер үйде жатырмыз,
Жағасынан жағыс бермей қолдаулы,
Жат жерлерде таныса алмай атырмыз.

Дузым шексе, хәрбір елге тартады,
Қолдаулылар күнде келип қайтады,
Хәкке—сауысқандай жаман ел екен,
„Ығып келген мүйтен“—дейип айтады.

Талап етсем суудан шығар қайығым,
Өз елимде жүрсем, болмас айыбым,
Қабаклыда қалды нешше шайығым,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Дузым тартса, қайтып суудан өтермен,
Асыкпасам мурадыма жетермен,
Ата-анамыздың жайлаған жери,
Барып Жаңа сууды мекен етермен.

¹ Қабаклы—Жердің хәм әулийениң аты.

АТАБАЙ ҚУМ

„Соралыдур“ белли орган,
Қайда кетти шабақ-тортан,
Он секкиз аўда бир шортан,
Өлтирерсен, Атабай кум.

ЖИГИТКЕ

Шекер яңлы шийрин сөзли,
Хош кылықлы, хош минезли,
Алма юзли, күйгелек көзли,
Перийзат керек жигитке.

Көргенде аклыңды алған,
Барыны базарға салған,
Қаранғыны жакты қылған,
Перийзат керек жигитке.

Барар-бармай бийхүш еткен,
Бой таслап алдыңнан өткен,
Жилуа таслап талуас еткен,
Сәуер яр дәркәр жигитке.

Ләйли менен Мәжнун киби,
Тәрийпине келискен сыны,
Юсуп—Злиьха киби,
Жанан дәркар жигитке.

Көргенде мийрин қандырған,
Зейнинди Нилдей аударған,
Душпаннын ишин жандырған,
Перийзат дәркәр жигитке.

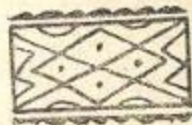
Касын қағып, көзин сүзген,
Яр десе жигерин үзген,
Лағлы гәуҳар моншак дизген,
Нәзәлим дәркар жигитке.

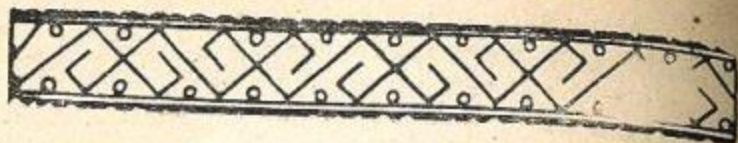
Паний дүнья бийпаяндай,
Ареп қызы Маликшадай,
Хамира менен Хұрликадай,
Ашықлык дәркар жигитке.

Жакты нуры әлемдей,
Касы кыйылған кәлемдей,
Ғәрип ашық Шасәнемдей,
Сәуеряр дәркар жигитке.

Булардын бәрин етпеге,
Бул тилеклерге жетпеге,
Шалқып дүньядан өтпеге,
Бахыт дәркар жигитке.

Омар шайыр дерлер агым,
Тәнирим берген мұрадым,
Тәнха мепин нәсиятым,
Сеуер яр керек жигитке.

ЫЛАЙЫҚ ПА?

Малын урлап Жәрімбеттин,
Бойыңа усы ылайық па?
Сен алмасаң мойынына,
Хаққа көзді салайық па?

Урлап алып бир баспақты,
Жалағандай болдың қаспақты,
Кимлер айтты бул саспақты,
Бул ислерің ылайық па?

Малын урлап бийшараның,
Оразбайдай пухараның
Сорамай оны алғаның,
Сзған енді ылайық па?

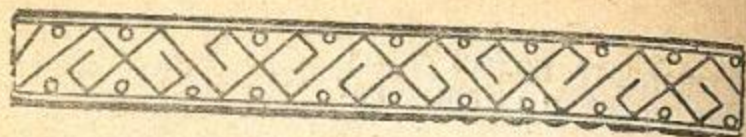
Ислерін ойласаң жаман,
Басыңда тұр ақыр-заман,
Алды-артыңды басқай луман,
Усы ислерін ылайық па?

Жүрген жерің қыспа-жазба?
Басқалардаң малың азба?

Басқаларға қотын созба
Бул ислерің ылайық па?

Адамның исин етпедін,
Жумсаған жерге кетпедін
"Қыснақ" жерлерің өтпелі
Бул ислерің ылайық па?

БОС ТУРҒАН ҚАЗАНЫН БИЗГЕ БЕРМЕДИ

Мында келип мекен егтик ағауды,
Сыбай қонсы қылдық Муўса сақауды.
Хеш көрмедим Аманбайдай „мақауды“.
Бос турған қазанын бизге бермеді.

Қазақта көрмедим бундай қазақты,
Қайырсыз бенделер көрер азапты,
Қайырсыздың жайы сағар дозақты,
Бос турған қазанын бизге бермеді.

Сары орыстың бір қаласы Қазалы,
Оны сөз етип бір хатқа жазалы,
Сорағанда бос тур еді қазаны,
Бос турған қазанын бизге бермеді.

Бес қаланың бири Хазарыс, Хаңқа,
Ағашты уласаң түседі жоңқа,
Лалаулап қайтарған Алланияз манқа,
Бос турған қазанын бизге бермеді.

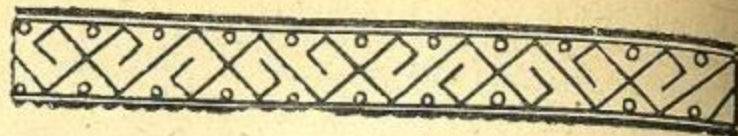
Асылып қазаны отан түспейді,
Бермегені менен өзі асып ишпейді,
Муўса сақау айтқан гәпке түспейді,
Бос турған қазанын бизге бермеді.

Ишіндегі Жоллыбайы мүсәпир,
Аланиязы мүсәпир хәм такаббир,
Мүтәж питкермейди Аманбай хеш бир,
Бос турған қазанын бизге бермеді.

„Ағажан“!—деп сорап барды Арзыбек,
Айта берсем Аманбайдың сөзі көп,
„Берме!“— деди Ермухандай жүүермек,
Бос турған қазанын бизге бермеді.

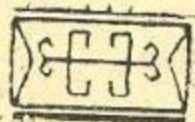

1. Кейінгі куплет А. Төреевтің „Әмударья балықшылық районы балықшыларының жағдайы хәм олар арасындағы класслық гүрес тарихына“ деген мақаласындағы усы қосық текстинен келтирилген мысалдан алынды. ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының хабаршысы, 1962-жыл. № 1, 34-бет.

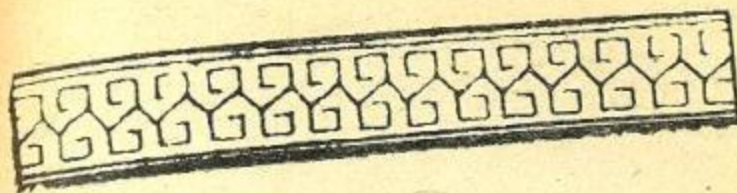

БАРЫП КӨРЕРСЕҢ КЕЛИНДИ:

Шады-куррам сөйлетейин тилимди,
Бул жатканда келтирмегил жинимди,
Қосшым, қапа болма, гелле саў болсын,
Саў болсаң кушарсаң барып келинди.

1. Қосық толық емес. Бул қосықты Омар балық аўлап жүрген атаўда шығарған. Өйткени, Қалқораз деген таза үйленген жигит жумысты да оңлап ислемей, үйине қайтқысы келип қыңырлана берген. Соған байланысы дәлбек ирегінде шығарылған.

ДУҰАЙ СӘЛЕМ, ҚУРБАНБАЙҒА

Көп пул бердин торы тайға,
Турып қалды жылға-сайда,
Аргық пайта саған кайда,
Дуўай сәлем, Курбанбайға.

Торы тай жүрмей күйдирди,
Азыққа сәкти түйдирди,
Жолға балықты үйдирди,
Дуўай сәлем, Курбанбайға.

Шымбай жолы уллы гүзар,
Урсаң тайың мойнын созар,
Жылгелдиде қурдың базар,
Дуўай сәлем, Курбанбайға.

Балық пуллаған саўапша,
Арбана жеккениң ғаўак па,
Мықлы ат жарар буяққа,
Дуўай сәлем, Курбанбайға.

Арба айдадың шақыр-шақыр,
Бийтабанның жолы тақыр,
Мелле кураш кийген пақыр,
Дуўай сәлем, Курбанбайға.

ПАЛАҰ

„Гүнжи писсе болар“, — дедің,
Жууаз хәм айдалып болды,
Палауынды өзің жедің,
Бул қалай болды, Аққабай.

Қарақалпақпан мен Шымбайлы,
Хызметкер адам тынбайды,
Палаудан теңлік болмайды,
Бул қалай болды, Аққабай?

Айтып салдым, балалық па,
Менин исим шалалық па?
Палау жемей-ақ қояйық па?
Бул қалай болды, Аққабай?

БЕКПАН

Бекпан мүйтеннің байы еді,
Мәканы теңіз жайы еді,
Көрсеніз бизің дайы еді,
Ауылына қыдырып бардым.

Қарамай оның күйіне,
Бардым қыдырып үйіне,
Қурадым сөзді жүйіне,
Қасына жақышлап бардым.

„Келипсиз“, — демеди маған,
Мен айтайын енді оған,
Хызмет барды хәм де саған,
Бекпаныма сөз басладым.

—Үйиңізге келдим дайы,
Жоқпеди қонақтың жайы,
Алынғандай қонақтан айы,
Түксийдіңіз, молла Бекпан.

Молла Бекпан малыңыз көп,
Келип едік дайымыз деп,
Қойшының хақыларын жеп,
Түксийесен, дайы Бекпан.

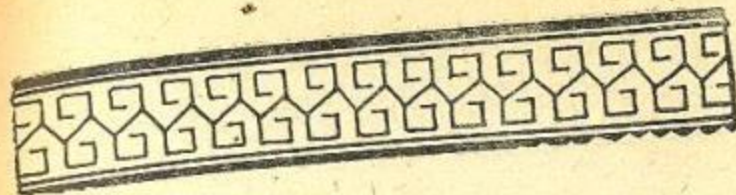
Бекпан „аға“ уят керек,
Сенде бар қайырсыз тилек,
Ол исине берме ерик,
Бизің дайы, молла Бекпан.

Бекпан „аға“ мәлим исиң,
Конақ күтиң болса есиң,
Менбе еди алдар кисиң,
Өгей дайы, молла Бекпан.

Бекпан, сениң ойың қалай,
Малды берди саған кудай,
Әдетін сизлердің былай,
Кулак салың, молла Бекпан.

Шайырлардың алдына,
Карамай алды-артына,
Бул айтқан сөздің салтына,
Қарамадың, дайы Бекпан.

Балық болса, бергил қарма,
Өлетуғын күнің барма,
Бергениң суп-сұйық жарма,
Пығлы қайтқан, дайы Бекпан.

СЕРИМБЕТКЕ

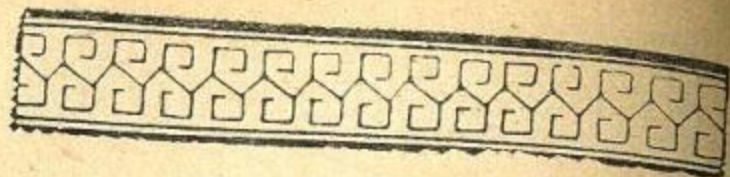
Айбосыннан¹ орсам орақ жери жай,
Хәммени себепкер қылған бир кудай,
Аштан қалды мынау жетім Бүрkitбай,²
Бәрин ишип мешкей медиң сен шунақ.

* Омар шайыр Изимнің орағын орып жүргенде орақшыларға беріп-жиберген түслик жарманы ишип қойған Изимнің баласы Серимбетке шығарған қосығы.

¹ Айбосын—жердің аты.

² Бүрkitбай—бирге орақ орысып жүрген жолдасының аты.

ПАЛЫМБЕТКЕ

Ағайинлер, есит буны,
Жойылтқаны көптин уны,
Бес табак ун, қара шанаш,
Палымбеттей таздын куны.

Үй басына бир табак ун алыпты,
Азан менен шанашына салыпты,
Бес табак ун жолда түсіп қалыпты,
Бес табак ун—бир шанаштан айырды.

Бай баласы минеди екен жорғаға,
Өткермейди пул бермесең дарғаға,
Бес табак ун буйырыпты ғарғаға,
Бес табак ун, бир шанаштан айырды.

АННАКУЛ

Аннакулдын қолы шолак,
Саўсағы жоқ дуп-думалак,
Ала алмайды ақша санап,
Бундай „пақыр“ болған емес.

Аннакулдын қолы тегис,
Саўда қылып сатар жемис,
Дурыс бермейди, тасы кемис,
Бундай залым болған емес.

Шолақлыққа қылдың шарам,
Мусырманға қылма кәрем,
Ишкениң бәри ҳарам,
Бундай залым болған емес.

КАМАЛ

Хәр мурнында батман самал,
Нияздан алдың ба җамал,
Токтатпасан гүрриңди,
Бастырасан молла Камал.

Сымбатын кескен теректей,
Бетин өкпе җәм жүректей,
Тандырға жапқан шөректей,
Қызарыпсан аға Камал.

Билмейсең җасла орныңды,
Көтерип зоррыйған мурныңды,
Жаңа тауыпсан жолыңды,
Терис қайтқан, молла Камал.

Көл шетинен алсаң салық,
Салығыңа аларсаң балық,
Сени көрсе жылар халық,
Доңыздай кескинсиз, Камал.

Камал сениң исиң бузык,
Айта берсем жүдө кызык,
Алдыңда бар уллы сызык,
Аны, „достым“, ойла, Камал.

Камшыға қолды узатпа,
Пухараны шуұлатпа,
Салық саған зор муратпа,
Кескинсиз доңыздай, Камал.

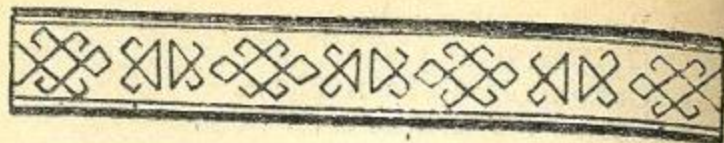
Камал сениң ойың сондай,
Әдетти етпенлер ондай,
Шуғылларға ергениң қалай,
Халық жылатпа, „ақыллы“ Камал.

Пухараның җақын жесең,
Бий мақсети битсин десең,
Бизден салық алыўға келсең,
Өндирерсең, „ақыллы“ Камал.

Сениң өзиң пығың җаман,
Салма басқа ақыр заман,
Халықты бузар сендей налан,
Оны ойла, „ақыллы“ Камал.

„Нак жайлауым Узын қайыр,
Мениң халқым еткен байыр“, —
Деп жазады Омар шайыр,
Оны ойла, „ақыллы“ Камал.

ҚҰРБАН

Әкең елге қосылмайды саяқтай,
Питкен жанбауырға қайқы таяқтай,
Соркөлди жайлаған қызыл аяқтай,
Аяғың дикилдеп жүрген Құрбансан.

Бизлер келип едик Тайлақ жегенге,
Тек турмастан Құрбан жатыр дегенге,
Құрбан қапа болды бизлер келгейге,
Аяғың дикилдеп жүрген Құрбансан.

Басыңа кийгениң ылақ териди,
Шешен сениң дигилдикке жериди.
Дикилдейсен өкшесі жоқ перидей,
Аяғың дикилдеп жүрген Құрбансан.

Әкен Мәмбет әжелінен өлмеді,
Отыз күнде дуай-құтты билмеді,
Құрбан қапа болып хәрғиз күлмеді,
Аяғың дикилдеп жүрген Құрбансан.

ЛӘУЗЕ БАР ЕКЕН

Бойың көрсен ұзын, кескини кеміс,
Қарасаң көз салып жүзі теп-тегіс,
Ядымда сақланар, ағалар бұл ис,
Әйтекедей ләузелері бар екен.

Айыуға мегзейди екі бармағы,
Айыры киби сүйірі екі бармағы,
Ат шаптырым жолда хәрбір тармағы,
Аты ұллы ағ шыққаны бар екен.

Жин урғандай былжыратқан сөзлерін,
Баян етсең сол адамның өзлерін,
Жауын күні көрсең барып ізлерін,
Зәрре киші қайықтайын бар екен.

Айтсам және оның ұәспий зағыны,
Ләузеліктен баян еттим атыны,
Қиндигине жетпес алған қатыны,
Ләузелердің ләузелері бар екен.

Аузың көрсен үңірейген жырадай,
Тисинің арасы соқпақ қорадай,
Көзің көрсен жүз батпанлық урадай,
Зәрре киші дәу перидей бар екен.

КЕЛГИНДИ

Былыр бизге күлип қытай, кыпшақлар,
Быйыл бизиң Айыршаға келдиң бе?
Бир бириниң сүйеклерин кушақлар,
Былыр дедин Қоңырағты „келгинди“.

Қытай, кыпшақ тыңла мына сөзимди,
Пәске тутып айтамын мен өзимди,
Бир тыранға алдым Гүлжан қызынды,
Бизиң елге болдын быйыл келгинди.

Бир түйнек бермедің былтыр барғанда,
Бар малың турғанда жыллы қоранда,
Еки айырылып қызғын төбелес болғанда,
Бизлерди дединлер былтыр „келгинди“.

Қытайыұ-кыпшағы, қалыңды билгил,
Өз қалыңды билип Қоңыратқа күлгил,
Урнықпай, сын тақпай, жөниңе жүргил,
Бизге күлип, өзиң болдын келгинди.

¹Бир уақытлары Омардың ауылы ашаршылыққа ұшырап, Қытай, кыпшақ елатының үстине көшіп барғанда руу басы байлар оларды „келгинди“—деп кемситкен, келеси жылы Қытай, кыпшақ ауыллары ашаршылыққа ұшырап Омар отырған атауға көшіп келгенде шайырдың шығарған қосығы.

Аш болдың, аларды өзгеріп көзиң,
Ядына түсе ме баяғы сөзиң,
Бизлерге күлгеннен не болдың өзиң,
Мине, быйыл бизге болдың келгинди.

Қырға барсаң, қызыл тары екшедиң,
Көлге кетіп шөберени шөпшедиң,
Өйтіп күлип бизге өзиң ким едің,
Айып таққан былтыр елине келгенде.

Хаслы кәрім, мүйтен уұладым балық,
Сизде өзиміздей шубырған халық,
Хәммемизге қашан көринер жарық,
Жарықсыздан болдың быйыл келгинди.

Мынау турсаң тамақ таппай қыйналып,
Қалайынша күн көриўди ойланып,
Өз қылығыңыздан тилиң байланып,
Әжимурат, сен де болдың келгинди.

Келгинди Әжеке, өзінди байка,
Баяғы ўақтағы сөзинди байка,
Өткен күнлеринди түсирип ядқа,
Айтып отырыппаң елге келгенде.

Әжеке, қояйық намыс қылғанды,
Мундай ис хәммеге тегис болғанды,
Шабак беріп қытай, кыпшақ қызын алғанды,
Сен айтпасаң, мен айтаман келгинди.

Қабын болса, бар тапқанды салып кет,
Бизиң үйге мениң менен барып кет,
Шабак-шарқын барына гөре алып кет,
Сен алмасаң, мен аламан келгинди.

КӨРИНДИ.

Койды бактым Әжібектің¹ қасына,
Жууыра шықтым дүмпешиктің басына,
Көзді салып карап тұрсам алдыма,
Көзіме бір әжеп тәуір көрінди.

Көкірегінде тек шықпаған жаны бар,
Бийшараның сондай ғана халы бар,
Астында аў салған жекен салы бар,
Киятырған мениң ағам көрінди.

Не күнлерге түсер адамның басы,
Ағыпты сел болып көзинің жасы.
Көзіме көрінген әжеп тулғасы,
Кескинсиз, сыкылсыз ұайран көрінди.

Қысымды көрсеткен баяры жанға,
Бетлерін бояпты қып-қызыл қанға,
Талабын душпанлар бастырмай оңға,
Көзіме түр-түсі әжеп көрінди.

Астында жаман сал кеселип турды,
Толқын таўдай болып үстине урды,

¹Әжібек — кумшық жердің аты.

Адамзат айтқысыз ұақыя болды,
Енди маған бір хәдийсе көрінди.

Ағалар, тыңласан хайранлар етті,
Сум дүнья адамның басына жетті,
Ағам бийшара да дүньядан өтті,
Хорлығы өмірдің зорлық көрінди.

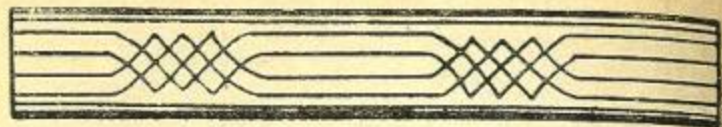
Ата-ана дийдарыны көре алмай,
Жайнап-жаснап бауырым деп жүре алмай,
Бір жазылып жүріп дәуран сүре алмай,
Қолдан кеттін қадирданым жан аға.

Пәлектің гәрдиші қыйлы қал менен,
Өмірім өтіп жүректегі шер менен.
Мен қалдым тен болып кара жер менен,
Арзыұ-әрман менен кеттін жан ағам.

Усы еді күйиклі қолыңда барың,
Удайына исенер ол ахуұ-зарың,
Кейиннізде қалды ғой нәзалим ярың,
Әрман менен өтіп кеттін жан аға,

Жыласам көзімнің оты өшеді,
Бұл дәртімнің түйінін кім шешеді,
Енди қалай мениң күнім кешеді
Әрман менен қолдан кеттін жан аға.

Саған миясардур енди туұры жол,
Сууда болдың, бере алмадым саған қол,
—Ал биз кеттік, — дедім аға, — разы бол,
Әрман менен кеттін хош бол, жан аға.

КАЛБЫҒАЙ

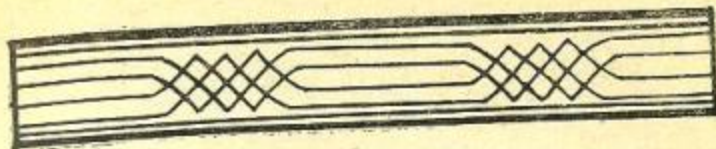
Келгендей ушып Жайықтан,
Адам кеулине пайыққан,
Не көрседе қаймыққан,
Ушып жүреді Қалбығай.

Бирге тууған тууысқан жоқ,
Белин беккем бууысқан жоқ,
Еле үйіне қууысқан жоқ,
Кустың биреуі Қалбығай.

Куйрығын қыйпыңлап тарап,
Жан-жағына турды карап,
Жол болсын хәркимнен сорап,
Жолсыз жүр мынау Қалбығай.

Қалбығайдың ағы қызық,
Еткен ислери бузық,
Алдындағы гүзар сызық,
Өткермейді Қалбығайды.

Қалбығайдың айыбы жоқ,
Адамзатқа табығы жоқ,
Табынатуғын кудайы жоқ.
Не қыласаң Қалбығайды?

ҚОРАЗ

Қоразымның жүні қызыл,
Жақсы болса маған сызыл,
Ғаплетте болғанлар бузыл,
Мезгил етер бизің қораз.

Бұл қоразға не тең еді,
Таласқанларын жеңеді.
Халықлар залымды сөгеді,
Соны билер бизің қораз.

Қара қораздың мині жоқ,
Исинің хеш кеми жоқ,
Үстінде жалғыз жүні жоқ,
Куйрығы ұзын қара қораз.

Қораздың куйрығы ұзын,
Еситің шайырдың сөзин,
Залымның шоқығай көзин,
Куйрығы ұзын қара қораз.

Айтпасам кетерме сәним,
Саған салар жоқты дәнім,
Бұл ислерім болса мәлим,
Не қыласаң сорлы қораз.

Қораз атың кешти сениң,
Айтарым көп енди мениң,
Саў болса саўашта дениң,
Ис етерсең қара қораз.

Молла болып тасби оқы,
Залымның бул минез-қулқы,
Дәни көптің көзін шоқы,
Куйрығы ұзын қара қораз,

Қораз сениң қорлығына,
Залым еткен зорлығына,
Қарсы болып барлығына,
Шоқы барып қызыл қораз.

Сөзим мениң көпке жетер,
Ең болмаса епке жетер,
Ұзын қыйыр мәпке жетер,
Шоқы барып қызыл қораз,

ОМАР ШЫҒАРМАЛАРЫНА ТҮСИНІК СӨЗЛЕР.

Биз бул топламды дүзиўде шайырдың 1960—жылы баспадан шыққан қосықлар топламын басшылыққа алдық. Ал информаторлардан жазылып алынған ямаса ески қолжазба кітапшалардан көширилген текстлери бар қосықлар бул топламға сол қолжазба текстлери менен салыстырып жиберилди. Мысалы, „Гүнайым“, „Не пайда?“, „Гүлайым“, „Келгинди“, „Қалбығай“, „Гүлайым“ (екинши вариант) „Берермен“, „Айырша“, „Қызлар“, „Камал“, „Керек емес“, „Сениң“, „Жеткерсин“ „Бар екен“, „Гүлбазар“, „Салийма“, „Гүлбазар“ (екинши вариант), „Ылайықпа?“, „Ләўзе бар екен“, „Қораз“, „Бекпан“, „Қайтаман“, „Жигитке“ атлы қосықлары салыстырылды. Бул қосықлардың текстлери ӨЗССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илимий кітапхана фондында Р—98 инв №1120 хәм Р—23 инв №1176 номерли қолжазбаларда сақланалы. Олар С. Мәўленов, Ш. Хожаниязовлар тәрәпинен отызыншы жыллары халық аўзынан жазылып алынған.

Бул қосықлардың жигирма бири Омар шайырдың 1960—жылғы топламында дағазаланды. „Ылайықпа“ „Гүлбазар“ (екинши вариант) атлы еки қосық шайырдың бурынғы топламларының хеш қайсысына кирмеген. „Ылайықпа?“ қосығы 1975—жылы 9—августта „Жеткиншек“ газетасында №64 (2213) усы сөзлердің, авторы тәрәпинен басылып оқыўшыларға таныстырыл-

ған еді да, ал "Гүлбазар", қосығы бұрын хеш жерде жәрияланбастан таза топламға киргизилип отыр. Усы қосық жөнінде аз ғана айтайық дегениміз қосықтың төбесіне С. Мәуленов, Ш. Хожаниязовлар тәрәпінен арабша "Омар"—деп жазылған. Бирак, кейинирек биреу оны сыя менен өширип арабша "Аннакул"—деп жазыпты. Шынында бул қосық Омардики екенлиги сөзсиз. Өйткени, қосық ("Гүлбазар") жазылуы стили жағынан Омардын шығармаларына усайды хәм информатор Б. Бекимбетов "Гүл-гүл жайнаған еки бетин, жаматынды бир көрсетин"—деп басланатуғын қосық Омардики деп (Автордың 1969—жылғы қолжазбасы, Р—166 инв, 88730, 35—бет) тастыйықлайды.

1960—жылғы топламдағы шайырдың қосықларынан "Айтпасам болмас" қосығы 1938—жылы Әдебий альманах журналында, ал "Елим", "Бийбнайша", "Бийбижан", "Көринди" қосықлары 1940—жылы "Қарақалпақ халық творчествосы" топламында биринши мәртебе басылған, бирак, қолжазба нұсқаларының хеш жерде жоқ болғанлығы себепли таза топламға оларды сол биринши басылған текстлери бойынша жибердик.

"Бирге жүрсем қызлар билен", "Қызлар (екинши варианты), "Перийзат" қосықлары Р—110 м инв. №1154—машинопись топламда басылған, бирак, қолжазба текстлери хеш жерде жоқ. Бул қосықлардан қыска үзиндилер "Совет Қарақалпақстаны" газетасында 27—декабрь 1974—жылы усы қатарлар авторы тәрәпінен дағазаланып, жәмийетшиликке таныстырылған еді. Сонлықтан да қолыңыздағы топламға бул қосықлар сол газетандағы хәм Р—110 м инв. №1154 машинопись топламдағы текстлери бойынша жиберилди. 1960—жылғы топламда дағазаланған "Жана суу" (еки вариантта), "Гүлим бий", "Қазан", "Аннакул", "Палымбетке", "Еллерге", "Бийлерим барды", "Бийбигүл".

"Серимбетке", "Қурбан", "Барып көрерсен келинди" (үзинди) қосықлары С. Абдуллаевтың илимий китапханадағы Р—62—қолжазбасындағы текстлери менен салыстырылып жиберилди.

Соны да айтыуымыз керек, С. Абдуллаевтың халық аўзынан жазып алған шайырдың қосықларының бир қатарлары соңғы ўақытлары жазып алынған текстлери менен толықтырылды. Мәселен, "Гүлим бий" қосығының кейинги төрт куплети, "Жана суу" (екинши вариант) қосығының үшінши куплети, "Бийбигүл" қосығының бастағы бир куплети хәм соңғы бир куплети усы қатарлар авторының Р—166 инв. 88730, 88731, 88732 қолжазбасынан алынды. Усы топламға кирген "Бийбигүлжан" қосығы туўралы азы-кем сөз қозғамақшымыз, өйткени, бул қосық усы ўақытқа шекем Омардын қосықлар топламына бирде кирип, бирде кирмей қалып жүр. Мәселен, ол "Қарақалпақ поэзиясының антологиясы" (Нөкис—1956) атлы топламда Омар шығармасы болып саналып қысқартылып басылып, оның бұрыннан баспада жәрияланып жүрилген шығармалары арасынан орын алған болса, шайырдың басқа топламларында (1948, 1960) "Бийбигүлжан" деген қосық жоқ. Сондай-ақ, базыбир изертлеўшилер бул қосықты Омардын шығармасы деп есапласа, екнши бир изертлеўшилер оны халық қосығы деп есапламақта. Мысалы, илимпаз Жанабай Сапаров "Қарақалпақ санаат рабочийларының келип шығыу тарийхынан" (Әмиўдәрья журналы, 1962, №7, 126—бет) деген мақаласында "Бийбигүлжан" қосығын Омар шығармасы деп дәлилесе, жазыушы Асан Бегимов өзинин дүзген "Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятының материаллары" (1960—жыл, Р—87 инв 35482 (а) атлы машинопись топламында бул қосықты халық қосықлар қатарына киргизген. Қосықтың биринши рет жазып алын-

ған қолжазба нұсқасы филиалдың кітапхана фондында жоқ. Усы жағдай бұл қосықтың авторын анықтауды талап етті. Себебі, қандай бір шығарма болмасын, мейли ол халықтики-ақ болып санала қойсын, бірақ оны дәслеп бір адамның дәреткенлігі даусыз. Асан Бегимов тәрәпинен дүзілген топламның биринши бөлімі "халық қосықтары" — деп аталынған. Усы "халық қосықтары" деп аталынған қосықтардың хәр биринин ким тәрәпинен шығарылғанлығы, яғни, авторы үстіне жазылып көрсетілген, түсиник берілген.

Бирақ, "Бийбигүлжан" қосығына бундай түсиник берилмепти. Сөз етип отырған шығармамыздың мазмұнына үңілсек, оның XX әсирдің биринши он жылында дәретілгенлігі көринип тур. Бундай жақында шығарылған шығарманың авторын анықтауда қыйынға түспейтуғынлығы белгили.

Сонлықтан да биз қосықтың авторын анықтау үшін оған арнаулы текстологиялық таллау жүргиздик. Нәтийжеде, қосықтың пайда болуы дәуири Омардың Қазақстанға Қазалыға мәусимли рабочий болып барып қайтып жүрген (1905—1908 — жыллар аралығында Омар мәусимли рабочий болып ислеген) уақытына туура келетуғынлығы хәм тематикасы, стили жағынан Омар шығармаларының тематикасына, жазылуы стилине уқсайтуғынлығы анықланды. Омар шығармаларының тийкарғы тематикасы жалланба рабочийлардың ауыр турмыс аухалы ҳақында екенлігі хәммеге белгили. Ал, "Бийбигүлжан" шығармасында да өзлери менен бирге жалланба рабочий болып Қазалыға кетип, сол жақта ауыр мийнеттен ауыруы тауып қайтыс болып, келеси жылы елине айлана алмаған Гүлимбет деген жигит тууралы айтылады. Қосық Омардың "Көринди", "Қораз", "Қалбығай", шығармалары сыяқты тымсал менен жазылған.

Бұған қосымша илимий экспедициялар хәм илимий жекке командировкалар уақытында көп информаторлар, солардың ишинде шайыр менен өмиринше бирге жүрген, бирге талап ислеген, Қазақстанда да (Қазалы, Ак мешит—Қызыл Орда) бирге рабочий болып жалланып жұмыс ислескен, қосықтың қахарманлары Гүлимбет, Бийбигүлди де танытуғын хәм бирге болған Бекимбетов Бердамбет (1885—жылы тууылған), Нурымбетов Сүгирали (1879 — жылы тууылған), сондай-ақ шайырдың шығармаларын көбирек халық арасына таратқан жақын иниси Әуезов Сыдык (1892—жылы тууылған) бұл қосықтың Омардың шығармасы екенлігін хәттеки оның усы қосықты берди хәм ядында лери менен көргенлерин де айтып берди хәм ядында қалған текстин де жазғызды¹ Бұл қосықтың информаторлар жазғызған текстин менен Р—87 инв. №35482 (а) машинопись топламдағы текстин салыстырып қарағанымызда олар бирдей дерлик болып шықты. Сонлықтан да "Бийбигүлжан" шығармасының текстин топламға "Қарақалпақ хәзиясының антологиясы" ндағы баспа текстин, сондай-ақ Р—87 инв 35482 (а) хәм Р—166 инв 88731 қолжазбалардағы текстин бойынша жиберилип отыр.

Ал енди "Дууайы сәлем Курбанбайға", "Қосшым қапа болма, гелле сау болсын", "Быйыл мерекеден қалдық яранлар", "Елдин аманлығын айтшы-ау бизлерге", "Палау" — бұл аталынған бес қосықты 1974 — жылы 8—октябрьде "Жас Ленинши" газетасында (82) дағазалап, жәмийетшиликке таныстырған едим. Булар усы газетадағы биринши текстин бойынша кетти. "Буннан

1. Бұл қосықтың Омар қәлемине тийислигін биз уақытында баспа сөз бетинде кеңрек дәлиллегенбиз. "Жас Ленинши" газетасы 16—январь 1973—жыл, №5 (4402). "Бийбигүлжан" ды ким жазған?

хәм арман өтип кеттик", "Белдар" (үзинди), "Теңиз-бай", "Атабай кум" (үзинди), "Гүлим бий" (толық варианты), екінші қатары "Жақсылықты шалып турау қулағым"—деп басланатуғын қосығы (үзинди), "Ай-бийке" қосықтары менің 1967—69 жыллары халық аўзынан жазып алған қолжазбам тийкарында жиберилди².

Соны да айтыу керек, "Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге" қосығынан үзиндині 1960—жылы Артық Каримов, "Палаў" қосығының текстін 1960—жылы Каллибек Қоразбеков жазып алған. Олар хәзир революцияға шекемги қарақалпақ әдебияты тарийхы секторында сақлаўлы. Бул қосықлардың текстлери усы қолжазба текстлери менен де салыстырылды. Тағы да айтайық дегенимиз, 1967—69 жыллардағы бизің халық аўзынан жазып алған қолжазбамызда шайырдың айырым қосықларының текетлери тек бир информатордан емес, ал бир неше информатордан үзинди-үзинди түрінде ғана жазып алынды.

Бирақ бәри де бир қосыққа тийисли болғанлықтан таза топламда биз усы үзиндилерди бириктирип хәм бир қосықтың не барынша толық вариантын жазыуға тырыстық. Мәселен, "Бийбигүл" қосығының тексти Рүстемов Қайыпназар (Р—166 инв. 88732, 28—бет) Қалекеев Үсен (Р—166 инв. 88731, 33—бет), Әйимбетов Есбоған (Р—166 инв. 88730, 40—бет) лардан; "Қосшым қапа болма, гелле саў болсын", "Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге", "Быйыл мерекеден қалдық яранлар"¹ қосықларының текстлери Әўезов Әбдиганий

². Автордың 1968—жылы халық аўзынан жазып алған қолжазбасы, Р—166 инв. 88731.

(Р—166 инв. 88732, 35—39—бетлер), Әўезов Сыдык (Р—166 инв. 88731, 69—75—бетлер). Мамутова Захйра (Р—166 инв. 88731, 63—64—бетлер) лардан жазып алынды, яғный олар бириниң умытқанын бири қосты. Соның ушын да аталған қосықлардың текстлери биз халық аўзынан жазған қолжазбамыздан көриўди қәлеўшилер олардың толық текстлери тек бир адамның информациясынан излемей жокарыда аталған информаторлардан излесе екен деймиз.

Айымқул Пирназаров.
Филология илимлериниң
кандидаты.

МАЗМУНЫ

Қарақалпақ әдебиатының таң жұлдызы	3
Не пайда?!	18
Берермен	27
Айырша	29
Бар екен	31
Гүнайым	34
Керек емес	38
Сениц	40
Қосшым қапа болма, гөмле сау болсын	41
Бийыл мерекеден қалдық яранлар	42
Елдин аманлығын айтшы-ау бизлерге	43
Теңізбай	44
Белдар	45
"Гүлим бий"	46
Бийбижан	48
Бийбигүлжан	53
Бийбайша	58
Перийзат	60
Бирге жүрсем қызлар билен	62
Қызлар	65
Қызлар	67
Сәлийма	70
Гүлбазар	71
Гүлбазар	73
Гүлайым	74
Гүлайым	76
Жеткерсин	78
Айбийке	79
Бағдагүл	81
Бийбигүл	82
Буннан хәм арман өтип кеттик	83

Елим	85
Бийлерим барды	88
Елдерге	89
Қайтаман	90
Жаңа суу	94
Жаңа суу (екінші вариант)	96
Атабай кум	99
Жигитке	100
Ылайық па?!	102
Бос тұрған қазанын бермеді	104
Барып көрерсең келинді	106
Дууай сәлем Қурбанбайға	107
Палау	108
Бекпан	109
Серимбетке	111
Палымбетке	112
Аннакул	113
Камал	114
Қурбан	116
Ләузе бар екен	117
Келгинди	118
Көринди	120
Қалбығай	122
Кораз	123
Омар шығармаларына түсиник сөзлер	125

На каракалпакском языке

Омар шаир
Айырша (стихи)

Составил и подготовил к печати: Айымкул Пирназаров —
кандидат филологических наук

Издательство „Каракалпакстан“
Нукус — 1979

Редакторы З. Ишманова.
Художники К. Нажимов
Худ редакторы И. Кыдыров
Тех редакторы З. Алламурамов
Корректоры Б. Файзуллаева

ИБ № 691

Терийге берилген ўақыты. 17/XII-1978-жыл. Басыўға рухсат етилген
ўақыты 29/V-79-жыл. Қағаз форматы 70x108¹/₃₂ Көлеми 4,25 баспа
табак. 6,3 шәртли баспа табак. 3,94 есап баспа табак, РК 32179
Тиражы 5000 Баҳасы 55 т.

„Каракалпакстан“ баспасы, Нөкис қаласы, К. Маркс көшеси, 9

ККАССР Баспа, полиграфия ҳәм китап саўдасы ислери бойынша
басқармасының „Правда“ның 50 жыллығы атындағы Нөкис
полиграфкомбинаты Заказ 322